

FFI-rapport 2015/01798

Forsvarsindustrien i Norge – statistikk 2014

Jon Olav Pedersen

Forsvarsindustrien i Norge – statistikk 2014

Jon Olav Pedersen

Forsvarets forskningsinstitutt (FFI)

20. oktober 2015

FFI-rapport 2015/01798

1292

P: ISBN 978-82-464-2618-1

E: ISBN 978-82-464-2619-8

Emneord

Forsvarsindustri

Statistikk

Metoder

Forsvarsøkonomi

Godkjent av

Vidar S. Andersen

Forskningssjef

Sammendrag

Økonomisk hovedtall for norsk forsvarsindustri (Justert for inflasjon KPI 2014=100)	1000 NOK		Endring
	2014	2013	2013-2014
Samlet, forsvarsrelatert omsetning, fra	10 922 267	12 178 237	-10 %
<i>Forsvaret</i>	3 736 178	3 948 680	-5 %
<i>Andre norske kunder</i>	761 836	916 608	-17 %
<i>Utenlandske kunder</i>	6 424 253	7 312 950	-12 %
Samlet, forsvarsrelatert eksport	4 144 934	4 491 624	-8 %
<i>Lisenspliktig eksport A- og B- Materiell</i>	2 534 444	3 819 060	-34 %
<i>Lisenspliktig eksport, tjenester</i>	431 621	186 596	131 %
<i>Lisenspliktig eksport, flerbruksvarer</i>	134 309		
<i>Øvrig ikke-lisenspliktig eksport</i>	1 044 560	485 968	115 %
Samlet, forsvarsrelatert forskning og utvikling	1 147 050	1 257 814	-9 %
Samlede forsvarsrelaterte innkjøpskostnader fra	5 656 822	6 013 116	-6 %
<i>Norske leverandører</i>	2 928 947	2 958 843	-1 %
<i>Utenlandske leverandører</i>	2 727 874	3 054 272	-11 %
Andre hoved- og nøkkeltall			
<i>Forsvarsrelaterte årsverk</i>	4 770	4 755	0 %
<i>Bruttofortjeneste forsvarsrelatert virksomhet</i>	5 265 445	6 165 122	-15 %
<i>Forsvarsrelatert verdiskapning (driftsresultat+lønn)</i>	4 215 544	4 542 614	-7 %

Tabell A Hovedtall for norsk forsvarsindustri (justert for inflasjon KPI 2014=100)

Som det fremgår av tabell A er det ingen endringer i antall årsverk, mens de øvrige hovedtall viser en nedgang.

I forhold til forsvarsrelatert omsetning er den største verdimessige nedgangen knyttet til omsetning fra salg til utenlandske kunder. Denne nedgangen skyldes primært de største virksomhetene, og settes det i sammenheng med eksporttallene er det en indikasjon på at nedgangen i omsetning er noe større i utenlandske datterselskaper.

Årets hovedtall viser også en markant nedgang for de minste virksomhetene. Settes dette i sammenheng med nedgangen i det samlede driftsresultatet for forsvarsindustrien, kan det tyde på at de største virksomhetene er i ferd med å endre markedsfokuset til fordel for forsvarsmarkedet.

English summary

Main figures for the Norwegian defence industry <i>(Adjusted for inflation, CPI 2014=100)</i>	<i>1000 NOK</i>		<i>Change</i>
	2014	2013	2013-2014
Total defence related revenue, from	10 922 267	12 178 237	-10 %
<i>The Norwegian defence</i>	<i>3 736 178</i>	<i>3 948 680</i>	<i>-5 %</i>
<i>Other Norwegian customers</i>	<i>761 836</i>	<i>916 608</i>	<i>-17 %</i>
<i>Foreign customers</i>	<i>6 424 253</i>	<i>7 312 950</i>	<i>-12 %</i>
Total defence related export	4 144 934	4 491 624	-8 %
<i>Licenced export A- and B- materials</i>	<i>2 534 444</i>	<i>3 819 060</i>	<i>-34 %</i>
<i>Licenced export, services</i>	<i>431 621</i>	<i>186 596</i>	<i>131 %</i>
<i>Licenced export, dual-use</i>	<i>134 309</i>		
<i>Other non-licenced export, military end-user</i>	<i>1 044 560</i>	<i>485 968</i>	<i>115 %</i>
Total defence related R&D	1 147 050	1 257 814	-9 %
Total defence related cost of goods from	5 656 822	6 013 116	-6 %
<i>Norwegian suppliers</i>	<i>2 928 947</i>	<i>2 958 843</i>	<i>-1 %</i>
<i>Foreign suppliers</i>	<i>2 727 874</i>	<i>3 054 272</i>	<i>-11 %</i>
Other main and key figures			
<i>Defence related FTE (full-time-equivalent)</i>	<i>4 770</i>	<i>4 755</i>	<i>0 %</i>
<i>Defence related gross profit</i>	<i>5 265 445</i>	<i>6 165 122</i>	<i>-15 %</i>
<i>Defence related value-creation (EBITDA+cost of labor)</i>	<i>4 215 544</i>	<i>4 542 614</i>	<i>-7 %</i>

Table A Main figures for the Norwegian Defense Industry 2014 (CPI 2014=100).

As stated in Table- A, the number of FTEs is stable, while the other indicators show a decline.

In terms of defense-related revenue from foreign customers, the decline is primarily related to the largest businesses. Further, seen in conjunction with the export numbers, this indicates that the decline in revenues is marginally higher in foreign subsidiaries.

This year's figures also show a marked decrease in all the principal figures for the smallest businesses. Seen in conjunction with a decrease in overall operating profits for the defense industry, this suggests that the largest companies are in the process of changing market focus in favor of the defense market.

Innhold

	Forord	6
1	Innledning	7
2	Rammebetingelser	9
2.1	Norske materiellinvesteringer	9
2.2	Materiellinvesteringer innenfor Nato	10
2.3	Norske interesser i Nato Support Agency	10
3	Økonomiske og strukturelle hovedtall for 2014	12
3.1	Forsvarsrelatert omsetning	12
3.2	Eksport	13
3.3	FoU	14
3.4	Årsverk	15
3.5	Innkjøpskostnader	16
4	Forsvarsindustrien over tid (2009-2014)	18
4.1	Omsetningsutvikling	18
4.2	Eksportutvikling	19
4.3	FoU de siste 6 år	20
4.4	Utviklingen av antall årsverk	21
4.5	Innkjøpsutvikling	22
5	Verdiskaping	24
6	Avslutning	25
	Referanser	27
	Forkortelser og begrepsavklaring	28
	Vedlegg A - Metode	28
	Vedlegg B – Spørreskjema med veiledning	32
	Vedlegg C – Mikro- og små virksomheter	35

Forord

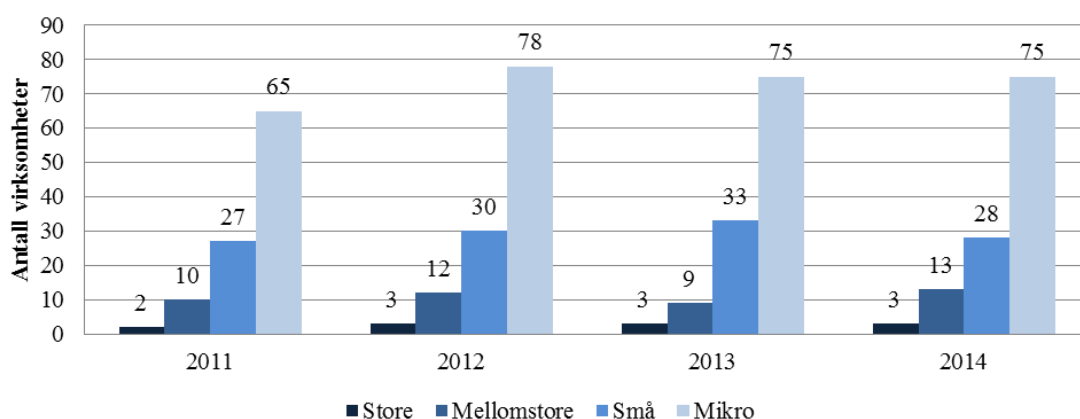
Forsvarsindustrien i Norge - statistikk er en serie rapporter fra Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) som beskriver industriens årlige virksomhet. Arbeidet er i hovedsak finansiert av Forsvarsdepartementet (FD), gjennom FFI-prosjekt 1292 “Næringsstrategi og støtte til materiellanskaffelser”, men også Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi) har støttet og delvis finansiert arbeidet med innhenting og bearbeiding av materialet.

Denne rapporten er den sjettede i rekken og vil i forhold til tidligere rapporter inneholde enkelte endringer. Kontinuiteten fra tidligere år videreføres gjennom metode og metodologi. I tillegg har det kun vært kosmetiske endringer i spørreskjemaet, hvorpå de vesentligste økonomiske hovedtall for forsvarsindustrien videreføres. Endringene vil derfor primært presenteres som utvidelser av tabeller og figurer.

1 Innledning

For å opprettholde nasjonal handlefrihet og samfunnssikkerhet har den sentrale forsvarspolitiske strategien i Norge vært å tilrettelegge for en konkurransedyktig nasjonal forsvarsindustri. Det eksplisitte målet har vært å sikre forsvarsindustrien et sterkt kompetanserettet og teknologisk fundament som, på vedtatte kjerneområder, ivaretar Forsvarets strategiske materiellbehov (St.meld.nr.38 (2006-2007) 2007).

Formålet med denne rapporten er å bidra med en “temperaturmåling” av utvalgte økonomiske hovedtall for forsvarsindustrien i Norge. Hensikten er å bidra til oversikt og informasjonsgrunnlag mht. dialog og beslutninger om den forsvarspolitiske strategien i Norge. I tillegg retter rapporten seg også mot forskning, interesseorganisasjoner, forsvarsindustrien og eventuelt andre virksomheter som f.eks. vurderer mulighetene i markedet. Formålet er i denne sammenheng å bidra med opplysninger om norsk forsvarsindustri, herunder spesielt industriens strukturelle og økonomiske utvikling. Pga. rapportens brede målgruppe sikter vi mot at fremstillingsformen verken krever spesialkunnskap om økonomi, statistikk, Forsvaret eller forsvarsindustrien.

Figur 1.1 Fordeling av forsvarsvirksomheter etter størrelse¹.

Som tidligere år har vi av metodiske og praktiske årsaker begrenset utvalget av potensielle forsvarsvirksomheter til medlemmer av Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSi), virksomheter som har fått innvilget eksportlisens av Utenriksdepartementet (UD), og virksomheter som vi fra tidligere undersøkelser har kjennskap til, eller av andre kilder² har fått opplysninger om kan ha forsvarsrelatert omsetning.

For 2014 sendte vi ut 136 forespørsler, hvor 17 svarte at de ikke hadde hatt forsvarsrelatert omsetning eller ikke anså undersøkelsen som relevant for deres virksomhet. De resterende 119 er

¹ Størrelse refererer til en kategorisering etter antall forsvarsrelaterte årsverk. I denne rapporten benytter vi gjennomgående EUs kategorisering som er:

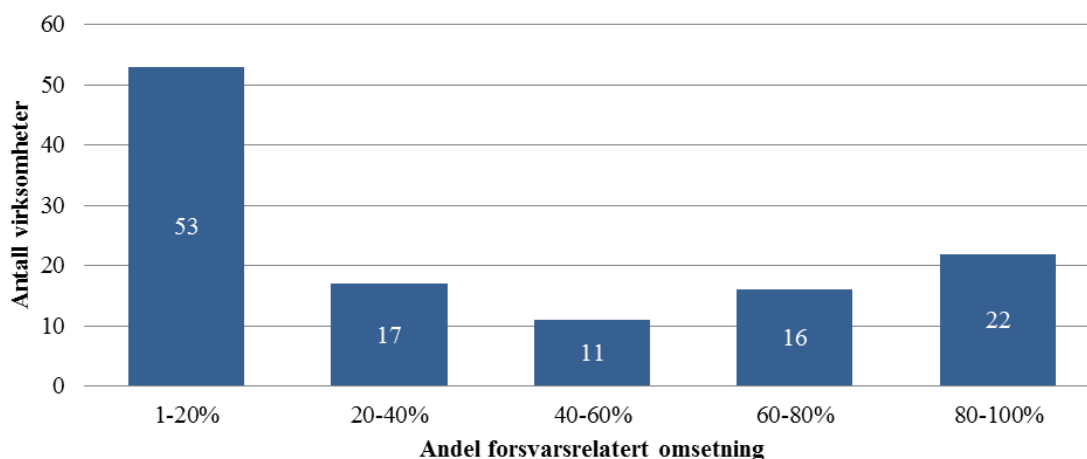
Store: 250 årsverk eller mer, Mellomstore: 50-249 årsverk, Små: 10-49 årsverk, Mikro: Under 10 årsverk

² Som f.eks. Nato Support and Procurement Agency (NSPA) og Forsvarets regnskap

de virksomhetene som danner grunnlag for rapporten og som vi betegner som forsvars- virksomheter (jf. figur 1.1).

Som i andre bransjer, er det også i forsvarsindustrien kontinuerlig strukturelle endringer med virksomheter som slår seg sammen, skifter navn og/eller eierskap, virksomheter som må avvikles og nye virksomheter som kommer til etc. På aggregert nivå er det likevel små variasjoner i antall definerte forsvarsvirksomheter fra år til år. I forhold til i fjor er f.eks. den største forskjellen at utvalget består av fire flere mellomstore virksomheter (med mellom 50 til 250 forsvarsrelaterte årsverk), men samtidig også fem færre små virksomheter (med 10 til 50 forsvarsrelaterte årsverk).

De fleste av virksomhetene i undersøkelsen opererer i flere markeder, hvor forsvarsmarkedet i mange tilfeller er et sekundærmarked. Figur 1.2 viser f.eks. at for 59 % av virksomhetene utgjorde forsvarsmarkedet mindre enn 40 % av totalomsetningen.

Figur 1.2 Fordeling av virksomheter etter andel av forsvarsrelatert omsetning.

Denne rapporten er organisert som en ren rapportering av økonomiske og strukturelle tall for forsvarsindustrien i Norge. Kapittel 3 rapporterer således de aggregerte og nominelle økonomiske hovedtall for 2014, mens kapittel 4 setter tallene inn i en historisk sammenheng og rapporterer den økonomiske utviklingen (justert for inflasjon). Som tidligere år vil vi, i kapittel 5, gi en oversikt over utviklingen i verdiskapingen (forstått som forsvarsrelatert driftsresultat pluss lønns- kostnader). Kapittel 6 avslutter rapporten med refleksjoner over det vi oppfatter som de vesentligste utviklingstrekk i 2014. Først vil vi i kapittel 2 gi en kortfattet oversikt over de vesentligste rammefaktorene som innvirker på forsvarsindustrien i Norge.

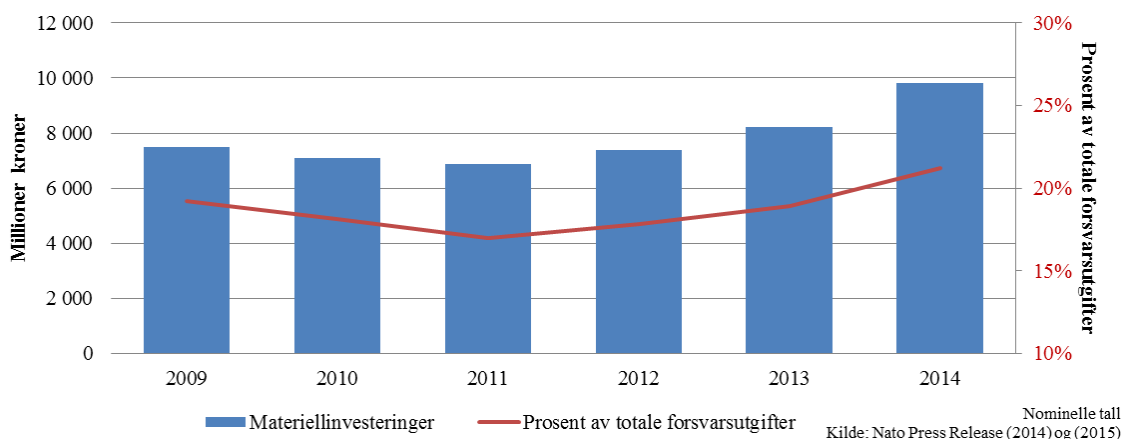
2 Rammebetingelser

2014 markerte store endringer for norsk økonomi. I løpet av de siste to kvartalene i 2014 sank oljeprisen fra i overkant av 114 USD fatet til under 60 USD fatet. Dette hadde igjen konsekvenser på investeringene i oljesektoren som for første gang siden finanskrisen (i 2008) hadde negativ vekst. Som en direkte følge svekket kronkursen seg kraftig. 1 dollar sto gjennomsnittlig gjennom første og andre kvartal på litt i overkant av 6 NOK mens den i slutten av desember 2014 sto til 7,43 NOK. Styringsrenten som hadde ligget fast siden mars 2012 ble satt ned et kvart prosentpoeng i desember 2014 til 1,25 %. Forsvarsindustrien er ikke upåvirket av de nevnte hendelser. Mange av forsvarsvirksomhetene har en diversifisert markedsportefølje hvor det er rimelig å anta at virksomhetens markedsfokus endres fra markeder med stor volatilitet, usikkerhet og ordretørke til f.eks. forsvarsmarkedet som er mindre berørt. På sikt kan det derfor antas at forsvarsmarkedet vil kunne erfare økt konkurranse med dertil tilhørende pressede marginer.

Den vesentligste rammefaktoren for forsvarsindustrien er likevel etterspørsel og investeringer fra de ulike nasjoners forsvar. Det etterfølgende gir derfor en kortfattet oversikt over utviklingen av materiellinvesteringene i Norge og Nato. Det gis også en oversikt over utviklingen for norsk industri i forhold til anskaffelser i Nato Support Agency (NSPA).

2.1 Norske materiellinvesteringer

Investeringskostnadene i det norske forsvar har de siste 20 år vært relativt stabile og ligget mellom 7,5 – 9 mrd. 2014-kroner (Berg and Kvalvik 2015). Investeringsandelen i forhold til totalbudsjettet har i samme periode også vært stabilt over 20 %, selv om det forekommer variasjoner fra år til år (ibid.).

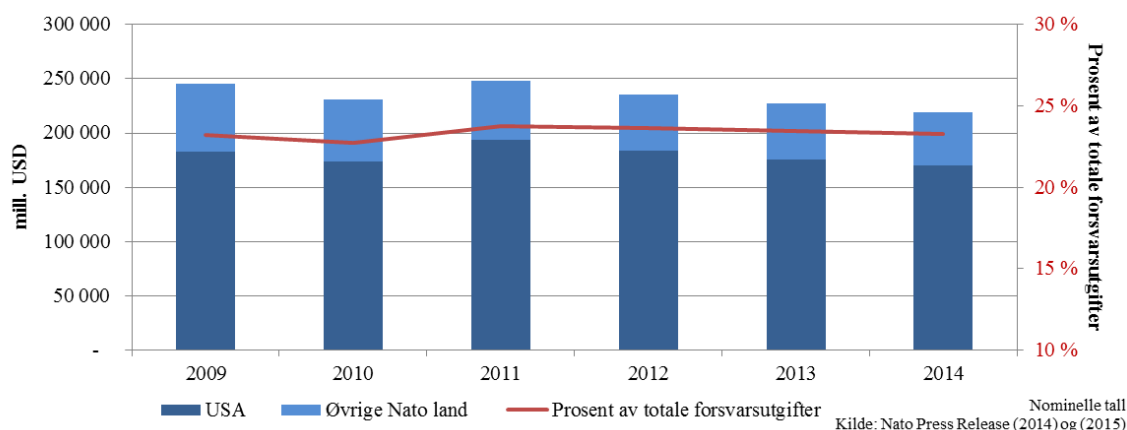
Figur 2.1 Norske forsvarsrelaterte materiellinvesteringer (nominelle tall (Nato Press Release 2014; Nato Press Release 2015)).

Figur 2.1 har hentet tallene fra Nato Press Release (Nato Press Release 2014; Nato Press Release 2015) og gir et mer detaljert bilde av materiellinvesteringene som har økt siden 2011. Selv om kostnadene i forhold til nye F-35 anskaffelser ennå ikke kommer til uttrykk, bærer tallene preg av bl.a. forbedringer og tilpasninger av infrastruktur i forhold til disse fremtidige anskaffelser

(Forsvaret 2015). Av andre store poster i investeringsregnskapet kan nevnes at innfasing av oppgraderte CV 90 kampvogner ble påbegynt i 2014 (ibid.). Innfasing av nye helikoptre NH90, fortsatt innfasing av fregatter og implementering av nettverksbasert forsvar (NbF) fortsatte som planlagt (ibid.).

2.2 Materiellinvesteringer innenfor Nato

Ca. 90 % av den lisenspålagte eksporten av A-materiell fra norske forsvarsvirksomheter går tradisjonelt til andre Nato-land, Sverige og Finland (Meld.St.8 (2014-2015) 2014). Innad i Nato-alliansen er det store variasjoner både mht. størrelsene på forsvarsbudsjettene (også målt som andel av bruttonasjonalprodukt), men det er også store variasjoner mht. prosentandelen som er avsatt til materiellinvesteringer.

Figur 2.2 Materiellinvesteringer innenfor Nato (i mill. USD, nominelle tall og aktuelle valutakurser (Nato Press Release 2014; Nato Press Release 2015)).

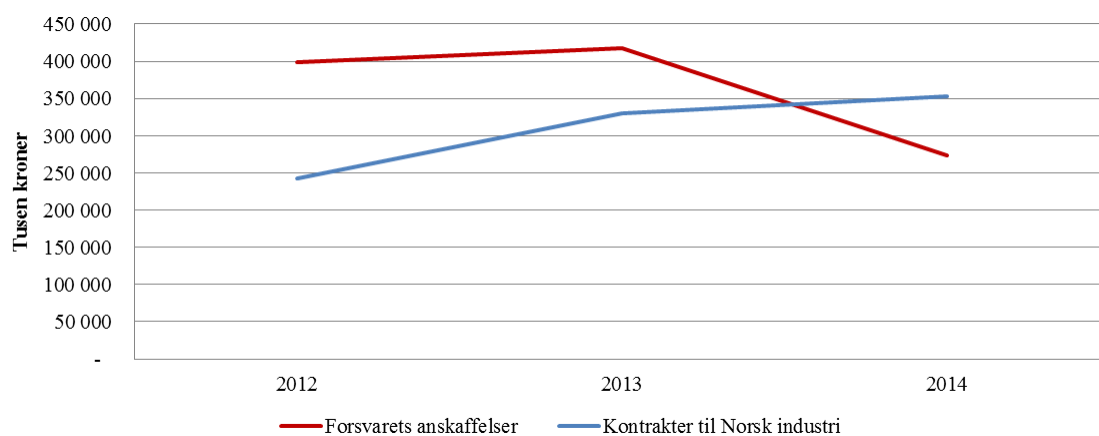
Samlet bruker alliansen som helhet (samlet alle 28 land) mer enn 20 % av forsvarsutgiftene på materiellinvesteringer. Dette skyldes i hovedsak USA som utgjør over 80 % av de samlede materiellinvesteringene. Seks andre land i alliansen har også materiellinvesteringer som overstiger 20 % av deres totalbudsjetter (Storbritannia, Frankrike, Tyrkia, Polen, Norge og Luxembourg), mens for de øvrige er det store variasjoner. Som det fremgår av Figur 2.2, er det en svak nedgang i nominelle verdier for materiellinvesteringene i alliansen. Nedgangen er derimot ikke så markant at den kan antas å ha hatt innvirkning på rammebetingelsene for norsk forsvarsindustri i 2014.

2.3 Norske interesser i Nato Support Agency

I både 2013 og 2014 rapporterte vi om utviklingen mht. Nato Support Agency³ (Tvetbråten 2013; Tvetbråten 2014). Formålet med denne innkjøpsenheten i Nato har siden oppstarten i 2012 vært å sikre rimeligere anskaffelser og en mer effektiv ressursbruk gjennom stordriftsfordeler,

³ Endret navn pr. 1 april 2015 til Nato Support and Procurement Agency, men opprettholder samme forkortning; NSPA

spesielt på drivstoff og annet forbruksmateriell til internasjonale oppdrag (Nato Support Agency 2014).

Figur 2.3 Forsvarets anskaffelser og norske virksomheters kontrakter med NSPA (nominelle verdier og aktuelle valutakurser)⁴.

Forsvaret handlet varer og tjenester fra Nato Support Agency (NSPA) for 273 MNOK i 2014, hvilket er en markant nedgang fra 2013 (hvor anskaffelsene var på 417 MNOK). Det er rimelig å anta at nedgangen i hovedsak skyldes reduksjoner i internasjonale oppdrag for det norske forsvaret (Forsvaret 2015).

Norsk forsvarsindustri leverte varer og tjenester til NSPA for til sammen 352 MNOK i 2014, hvilket var en svak oppgang fra 330 MNOK i 2013. Oppgangen skyldes ene og alene valuta-svingninger og at Euroen har styrket seg i forhold til norske kroner. Oppgjort i Euro var det nominelt en nedgang på ca. 100 000 EUR.

⁴ (Nato Support and Procurement Agency 2015; Norges Bank 2015)

3 Økonomiske og strukturelle hovedtall for 2014

Tabell 3.1 fordeler forsvarsvirksomhetene etter næringsgruppering⁵ og størrelse⁶. Som det fremgår er forsvarsindustrien fragmentert, men den største konsentrasjonen er industri-virksomheter med mindre enn 10 årsverk.

Næringsgruppering	Størrelse (forsvarsrelaterte årsverk)				Sum
	Store	Mellomstore	Små	Mikro	
Industri	3	8	15	32	58
Varehandel			6	21	27
Informasjon og kommunikasjon		2	4	8	14
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting		3	3	12	18
Forretningsmessig tjenesteyting				2	2
Sum	3	13	28	75	119

Tabell 3.1 Fordeling av antall forsvarsvirksomhetene i forhold til næring og størrelse.

De etterfølgende underavsnittene er en gjennomgang av de aggregerte svar på vår undersøkelse av de økonomiske hovedtall for 2014. Presentasjonen følger strukturen til spørreskjemaet som danner grunnlaget for rapporten (se vedlegg B), og det rapporteres utelukkende tall som kan relateres til forsvarsrelatert virksomhet.

3.1 Forsvarsrelatert omsetning

Med forsvarsrelatert omsetning refererer vi til inntekter knyttet til salg av militært utstyr med tilhørende teknologier og øvrige varer som er spesialtilpasset forsvarsformål (Tvetbråten 2014). I definisjonen inngår også forsvarsrelaterte tjenester, for eksempel vedlikehold av militært utstyr og konsulenttenester på oppdrag fra Forsvaret (ibid.).

Forsvarsrelatert omsetning	1000 NOK
Samlet forsvarsrelatert omsetning	10 922 267
<i>Omsetning, fra Forsvaret</i>	3 736 178
<i>Omsetning fra andre kunder i Norge</i>	761 836
<i>Omsetning fra utenlandske kunder</i>	6 424 253
Størrelse	
<i>Store</i>	6 917 369
<i>Mellomstore</i>	2 333 641
<i>Små</i>	890 912
<i>Mikro</i>	780 344

Tabell 3.2 Forsvarsrelatert omsetning 2014.

I Tabell 3.2 er samlet omsetning også differensiert i forhold til kundegrupper og om omsetningen kommer fra salg (1) til Forsvaret, (2) til andre kunder i Norge⁷ og (3) til utenlandske kunder. Omsetningen til utenlandske kunder inkluderer også omsetning i majoritetsede datterselskaper i utlandet.

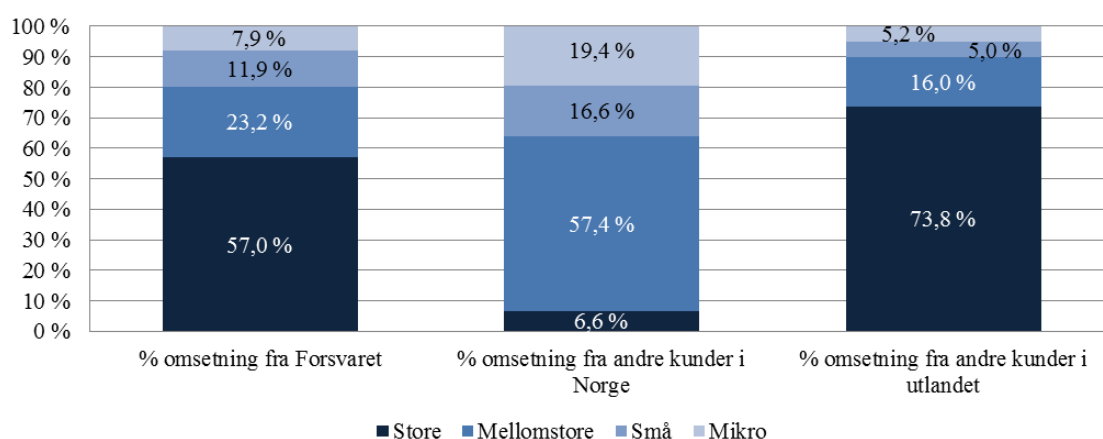
⁵ Som en kategorisering av næring benytter vi den enkelte virksomhets NACE-kode som er registrert i Brønnøysundregistrene. NACE (Nomenclature statistique des activités économiques dans la Communauté Européenne) er den internasjonale standarden for næringsgruppering som også benyttes av SSB. Siden vi opererer med en relativt liten gruppe av virksomheter har vi valgt å begrense grupperingen til det øverste nivået; næringshovedområde

⁶ Kategorisert etter antall forsvarsrelaterte årsverk jf. fotnote 1

⁷ Dvs. omsetning til andre forsvarsvirksomheter i Norge

Totalt omsatte norsk forsvarsindustri for ca. 11 mrd. NOK. 78 virksomheter hadde omsetning fra salg til Forsvaret, hvilket igjen utgjorde ca. 34 % av den samlede omsetningen. 67 virksomheter hadde salgsinntekter fra andre forsvarsrelaterte virksomheter i Norge mens 68 virksomheter hadde forsvarsrelaterte salgsinntekter fra utenlandske kunder. 59 % av den samlede omsetningen kom fra salg til utenlandske kunder.

De tre største virksomhetene omsatte for mest (63 %) og tar man med de 13 mellomstore virksomhetene sto disse 16 virksomhetene til sammen for nesten 85 % av den samlede omsetningen.

Figur 3.1 Andel av type omsetning etter virksomhetsstørrelse.

De tre største virksomhetene sto for 57 % av omsetningen fra salg til Forsvaret og 74 % av omsetningen fra salg til utenlandske kunder. De øvrige virksomhetene utgjorde det meste av omsetningen fra salg til forsvarsrelaterte kunder i Norge (jf. Figur 3.1).

3.2 Eksport

Eksport viser til varer og tjenester som krysser den norske grensen. Eksporttallene har en sammenheng til omsetningstallene fra utenlandske kunder, men det er samtidig en vesentlig forskjell som er viktig å være klar over.

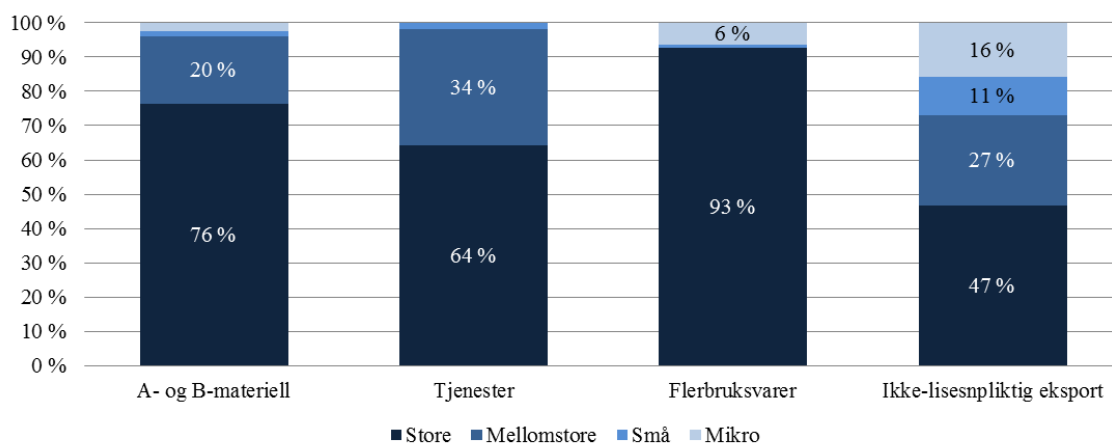
Omsetningstallene inkluderer også omsetning fra majoritetsede datterselskaper i utlandet som ikke er underlagt norsk eksportkontroll. De samlede eksporttall vil derfor være mindre enn omsetningstallene fra utenlandske kunder.

Eksport	1000 NOK
Samlet forsvarsrelatert eksport	4 144 934
<i>A- og B-materiell</i>	2 534 444
<i>Tjenester</i>	431 621
<i>Flerbruksmateriell</i>	134 309
<i>Ikke-lisenspliktig eksport</i>	1 044 560
Størrelse	
<i>Store</i>	2 822 770
<i>Mellomstore</i>	922 863
<i>Små</i>	168 372
<i>Mikro</i>	230 929

Tabell 3.3 Forsvarsrelatert eksport 2014.

For forsvarsrelatert eksport skilles det mellom lisenspliktig eksport og ikke-lisenspliktig forsvarsrelatert eksport. Lisenspliktig eksport følger UD's definisjon, hvor det skilles mellom A- og B-materiell, tjenester, og flerbruksvarer (Meld.St.8 (2015-2016) 2015). Med ikke-lisenspliktig forsvarsrelatert eksport menes varer som er spesialtilpasset og eksporteres til militær sluttbruker, men som ikke antas å ha en strategisk betydning som f.eks. telt og andre "grønmalte" produkter.

Totalt har 54 av virksomhetene rapportert forsvarsrelatert eksport, og samlet ble det eksportert for i overkant av 4 milliarder NOK. 61 % av den samlede eksporten var lisenspliktig A- og B-materiell, mens 25 % var ikke-lisenspliktig eksport til militære sluttbrukere.

Figur 3.2 Andel av type eksport etter virksomhetsstørrelse.

De største virksomhetene eksporterte mest (ca. 68 % av samlet eksport) og sto for 76 % av eksporten i forhold til A- og B-materiell, og 93 % av eksporten av flerbruksvarer. De mellomstore virksomhetene eksporterte 20 % av A- og B-materiell, 34 % av tjenester og 27 % av ikke-lisenspliktig eksport til militære sluttbrukere.

3.3 FoU

Med forsvarsrelatert forskning og utvikling (FoU) viser vi til de kostnader og verdier som er resultatført og aktivert i regnskapet.

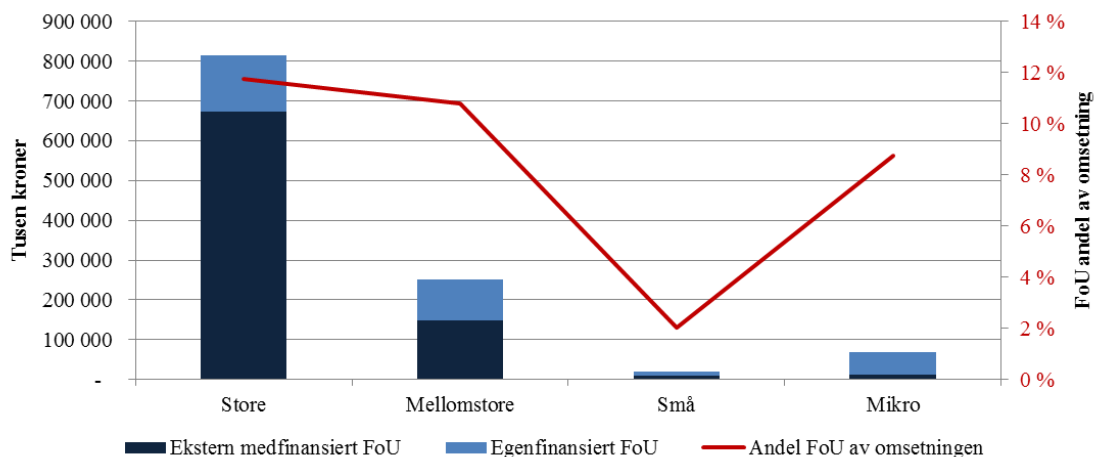
63 av virksomhetene rapporterte at de hadde forsvarsrelatert FoU i 2014. Samlede FoU-kostnader var i 2014 ca. 1,15 mrd. NOK. 27 % av kostnadene var egenfinansiert FoU, mens 73 % var med-finansiert av andre (jf. Tabell 3.4).

Forsvarsrelatert forskning og utvikling	1000 NOK
Samlet forsvarsrelatert FoU	1 147 050
<i>Egenfinansiert</i>	304 218
<i>FoU (med)finansiert av andre</i>	842 832
Størrelse	
<i>Store</i>	814 350
<i>Mellomstore</i>	251 557
<i>Små</i>	17 175
<i>Mikro</i>	63 968

Tabell 3.4 Forsvarsrelatert FoU 2014.

Som det fremgår av Figur 3.3 (og Tabell 3.4) var det primært de største virksomhetene som gjennomførte FoU (93 %), mens f.eks. de små virksomhetene sto for i underkant av 2 % av samlede FoU-kostnader. De små virksomhetene benyttet følgelig også minst i forhold til andel av omsetning (2 %).

Samlet var FoU-kostnadene i de store og mellomstore virksomhetene mer enn 10 % av omsetningen. De største virksomhetene benyttet seg også i vesentlig grad mer av ekstern medfinansiering enn de minste.

Figur 3.3 FoU og dets andel av omsetningen.

Det som ikke fremkommer av Tabell 3.4 og Figur 3.3 er at det er relativt store FoU forskjeller mellom næringene i forsvarsindustrien. “Informasjon og kommunikasjon” fremstår som relativt FoU-tung i forhold til øvrige næringene. Innen informasjon- og kommunikasjonsnæringen utgjør FoU 19 % av omsetningen, mens det samme tallet innen hhv. industrinæring og varehandel er 10 % og i underkant av 3 %.

3.4 Årsverk

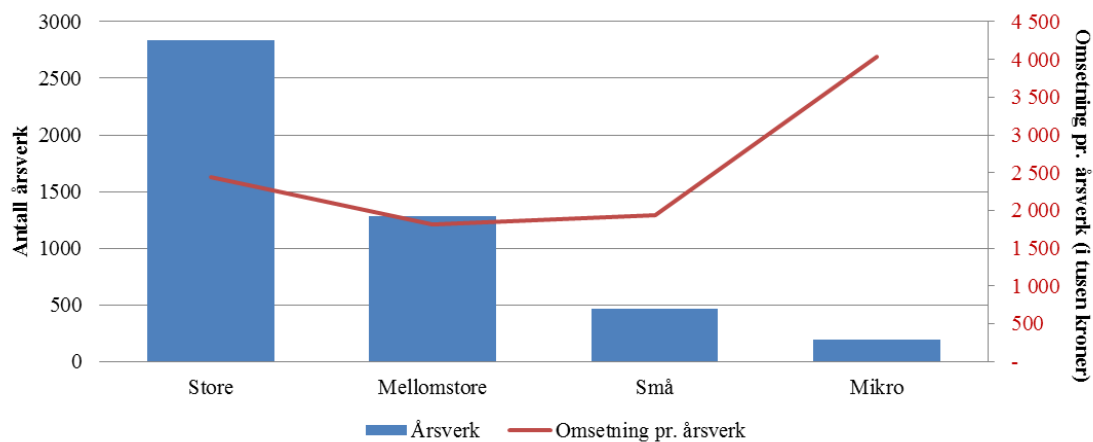
Forsvarsrelaterte årsverk omfatter årsverk i alle aktiviteter knyttet til forsvarsrelatert virksomhet (utvikling, produksjon, salg, vedlikehold etc.). I tillegg er sekundæraktivitetene (ledelse, personal, lønn, IT med mer) fordelt som forholdstall mellom sivil og forsvarsrelatert omsetning.

Forsvarsrelatert årsverk	Antall
Samlede forsvarsrelaterte årsverk	4 770
Størrelse	
Store	2 832
Mellomstore	1 283
Små	461
Mikro	194

Tabell 3.5 Forsvarsrelaterte årsverk 2014.

Totalt sysselsatte norsk forsvarsindustri 4 770 årsverk. 86 % var tilknyttet de store og mellomstore virksomhetene.

Omsetning pr. årsverk er et mål for hvor god eller hvor effektiv virksomheten er til å generere inntekter. Figur 3.4 viser omsetning pr. årsverk på sekundæraksen fordelt på virksomhetsstørrelse.

Figur 3.4 Antall årsverk fordelt på virksomhetsstørrelse, samt omsetning pr. årsverk.

Omsetning pr. årsverk vil variere fra bransje til bransje, men som en tommelfingerregel vil en omsetning pr. årsverk over 1,5 mill. NOK kunne betegnes som god. Som det fremgår av Tabell 3.5, har Forsvarsindustrien gjennomgående følgerlig en god omsetning pr. årsverk i 2014.

3.5 Innkjøpskostnader

Vi har i undersøkelsen bedt om at virksomhetens samlede innkjøp rapporteres, dvs. innkjøp knyttet til både forsvarsrelatert og øvrig virksomhet. Som et grunnlag for beregning av forsvarsrelaterte innkjøpskostnader har vi lagt til grunn virksomhetenes forholdstall mellom sivil og forsvarsrelatert omsetning.

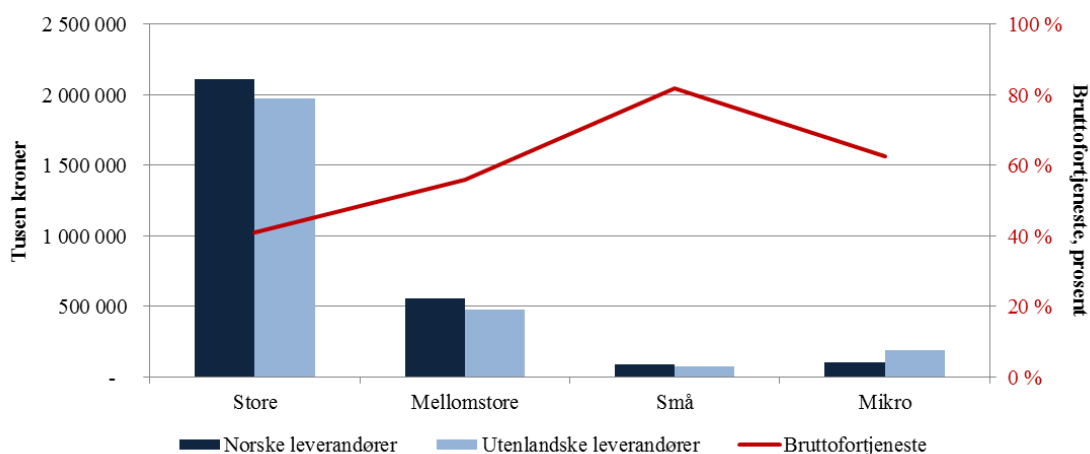
106 virksomheter hadde innkjøpskostnader fra norske leverandører, mens 96 virksomheter hadde innkjøpskostnader fra utenlandske leverandører. Totalt hadde virksomhetene i 2014 forsvarsrelaterte innkjøpskostnader på 5,6 mrd. NOK, hvorav 2,72 mrd. NOK og 2,9 mrd. NOK fra hhv. norske og utenlandske leverandører. Over 90 % av innkjøpskostnadene stammer fra de store og mellomstore virksomhetene.

Forsvarsrelaterte innkjøpskostnader	1000 NOK
Samlede innkjøpskostnader	5 572 914
<i>Innkjøp fra utenlandske leverandører</i>	2 716 773
<i>Innkjøp fra norske leverandører</i>	2 856 141
Størrelse	
<i>Store</i>	4 090 828
<i>Mellomstore</i>	1 028 099
<i>Små</i>	162 049
<i>Mikro</i>	291 938

Tabell 3.6 Forsvarsrelaterte innkjøpskostnader 2014.

Bruttofortjenesten er forskjellen mellom omsetning og innkjøpskostnader, og var for forsvarsindustrien som helhet i 2014 på 5,3 mrd. NOK. Figur 3.5 viser bruttofortjenesten som prosent av forsvarsrelatert omsetning fordelt på de ulike virksomhetsstørrelsene. Dette nøkkeltallet kan

hevdes å fylle den samme rollen som dekningsgraden gjør på virksomhetsnivå, og indikerer hvor mye av omsetningen som er igjen til å dekke faste kostnader.

Figur 3.5 Innkjøpskostnader fordelt på virksomhetsstørrelse, samt bruttofortjeneste.

Figur 3.5 viser generelt at de små og mikrovirksomhetene hadde relativt mindre innkjøpskostnader i forhold til omsetningen enn de store og mellomstore virksomhetene. Som det fremgår av Figur 3.5 var den gjennomsnittlige bruttofortjenesten for de små virksomhetene 82 %, mens bruttofortjenesten for de store var 41 %.

4 Forsvarsindustrien over tid (2009-2014)

Mens det forrige kapittel utelukkende tok for seg hovedtallene for 2014, vil vi i dette kapittel se nærmere på utviklingen over tid. Det er viktig å merke seg at alle kroneverdier i kapitlet er justert for inflasjon iht. Statistisk sentralbyrås konsumprisindeks (KPI). For bedre å kunne sammenligne tallene fra år til år benytter vi 2009 som basisår (2009=100).

4.1 Omsetningsutvikling

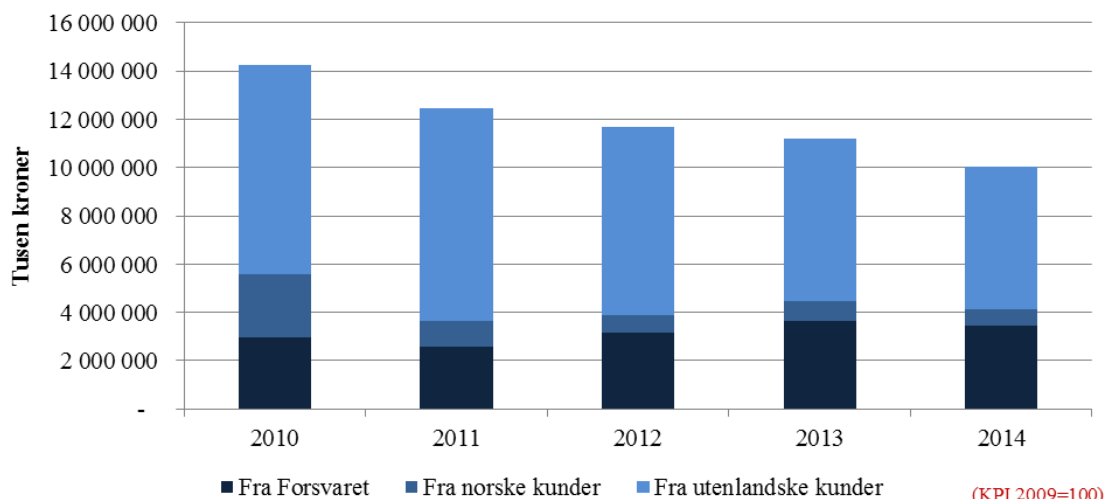
76 av virksomhetene har hatt vekst i forsvarsrelatert omsetning fra 2013 til 2014, mens 43 hadde en nedgang. Til tross for dette er det en samlet nedgang i omsetningstallene på 10 % fra 2013 til 2014, og en gjennomsnittlig nedgang de siste fem år på 18 %.

Tabell 4.1 viser en markant økning for de mellomstore virksomhetene. Denne økningen må sees i sammenheng med de strukturelle endringene hvor antallet av mellomstore virksomheter har økt fra 2013 til 2014 (jf. Figur 1.1). Mikrovirksomhetene har den største nedgangen i forsvarsrelatert omsetning med en nedgang på 36 %.

Forsvarsrelatert omsetning (Justert for inflasjon, KPI 2009=100)	1000 NOK	Endring prosent	
	2014	2013	2009-2013
Samlet forsvarsrelatert omsetning	10 051 020	-10 %	-19 %
Omsetning fra Forsvaret	3 438 150	-5 %	11 %
Omsetning fra andre kunder i Norge	701 066	-17 %	-46 %
Omsetning fra utenlandske kunder	5 911 803	-12 %	-26 %
Størrelse			
Store	6 365 585	-11 %	-20 %
Mellomstore	2 147 491	17 %	2 %
Små	718 098	-36 %	-31 %
Mikro	819 846	-24 %	-32 %

Tabell 4.1 Utviklingen av forsvarsrelatert omsetning, prosentvis endring (KPI justert).

Som det fremgår av Figur 4.1 er det nedgang fra 2013 i alle omsetningssegmentene (fra salg til Forsvaret, og fra salg til norske og utenlandske kunder). I kroneverdi er nedgangen størst i omsetningen fra salg til utenlandske kunder. Dette skyldes primært de største virksomhetene. Nedgangen i omsetning fra salg til Forsvaret og andre norske kunder kan i større grad tilskrives de minste virksomhetene.

Figur 4.1 Utvikling i forsvarsrelatert omsetning, etter omsetningssegment (KPI justert).

4.2 Eksportutvikling

Eksporttallene viser et litt annet bilde. 54 virksomheter rapporterte at de hadde forsvarsrelatert eksport i 2014. Av disse virksomhetene hadde 54 % en økning og 46 % en nedgang i eksporten fra 2013. Overordnet var det en nedgang fra 2013 til 2014 på 8 %, hvilket primært skyldtes de største og de minste virksomhetene. Som det fremgår av Tabell 4.3, er nedgangen knyttet til eksport av A- og B-materiell. De øvrige eksport-segmentene har en markant økning.

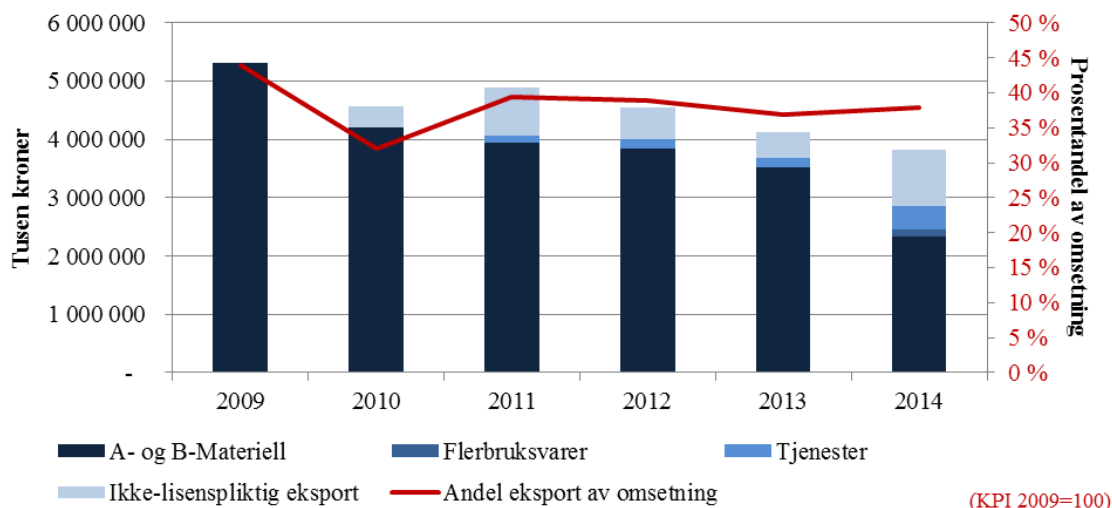
Forsvarsrelatert Eksport (Justert for inflasjon, KPI 2009=100)	1000 NOK	Endring prosent	
	2014	2013	2009-2013
Samlet forsvarsrelatert eksport	3 814 301	-8 %	-16 %
Størrelse			
Store	2 597 603	-4 %	-16 %
Mellomstore	849 248	-2 %	-19 %
Små	212 508	-37 %	-21 %
Mikro	154 941	-31 %	-56 %

Tabell 4.2 Utviklingen av forsvarsrelatert omsetning, prosentvis endring (KPI justert).

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
A- og B-Materiell	5 316 822	4 206 062	3 936 638	3 851 286	3 514 422	2 332 277
Flerbruksvarer til militær sluttbruker						123 595
Sum vareutførsel	5 316 822	4 206 062	3 936 638	3 851 286	3 514 422	2 455 872
Lisenspliktig eksport, tjenester	-	-	125 295	159 258	171 712	397 191
Ikke-lisenspliktig eksport til militær sluttbruker	-	362 412	836 831	536 556	447 203	961 237
Forsvarsrelatert eksport	5 316 822	4 568 474	4 898 764	4 547 099	4 133 336	3 814 301

Totaltall for eksport av forsvarsmateriell 2009 til 2014 (KPI 2009=100)

Tabell 4.3 Totaltall for eksport av forsvarsmateriell 2009-2014 (KPI justert).

Figur 4.2 Utvikling i forsvarsrelatert eksport, etter eksportsegment (KPI justert).

Eksport som andel av omsetning har, ikke unaturlig, økt fra 37 % i 2013 til 38 % i 2014 (jf. Figur 4.2)

4.3 FoU de siste 6 år

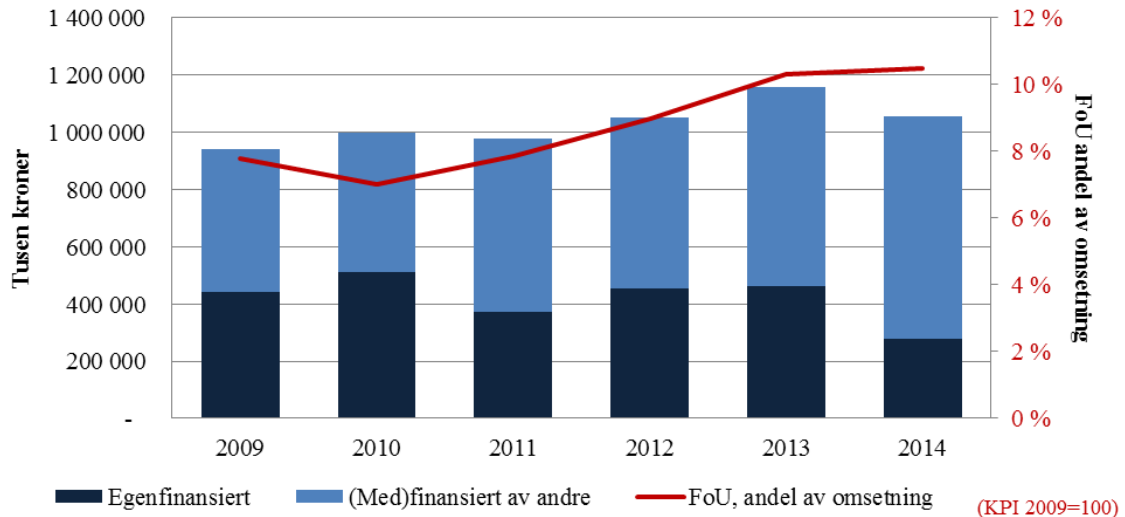
Av 63 virksomheter som har rapportert forsvarsrelatert FoU i 2014, hadde 38 % av virksomhetene en økning og 62 % en nedgang fra 2013. På aggregert nivå var det en nedgang fra 2013 til 2014 på 9 %. Den største nedgangen var knyttet til de minste virksomhetene med en nedgang på hhv. 67 % og 89 % for mikro- og små virksomheter. De tre store virksomhetene hadde derimot en økning på 28 % fra 2013.

Forsvarsrelatert forskning og utvikling (Justert for inflasjon, KPI 2009=100)	1000 NOK	Endring prosent	
	2014	2013	2009-2013
Samlet forsvarsrelatert FoU	1 055 552	-9 %	3 %
Egenfinansiert	279 952	-39 %	-38 %
FoU (med)finansiert av andre	775 601	12 %	34 %
Størrelse			
Store	749 391	28 %	57 %
Mellomstore	231 491	-9 %	-17 %
Små	15 805	-89 %	-81 %
Mikro	58 865	-67 %	-69 %

Tabell 4.4 Utviklingen av forsvarsrelatert FoU, prosentvis endring (KPI justert)

Som det videre fremgår av Figur 4.3 er det spesielt egenfinansiert FoU som er redusert fra 2013 til 2014. FoU som er medfinansiert av andre hadde på den annen side en økning på nesten 12 %.

FoU som andel av forsvarsrelatert omsetning hadde en svak økning fra 10 % til 11 %, hvilket innebærer at nedgangen i FoU ikke var like stor som nedgangen i forsvarsrelatert omsetning.

Figur 4.3 Utvikling i forsvarsrelatert FoU, etter FoU-segment (KPI justert).

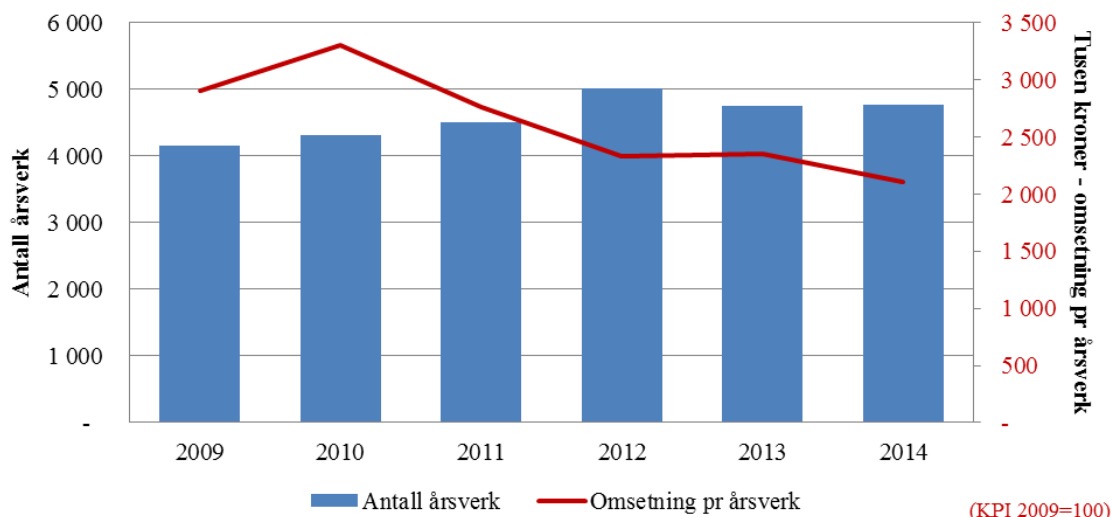
4.4 Utviklingen av antall årsverk

Fra 2013 til 2014 hadde 58 % av virksomhetene en økning i antall forsvarsrelaterte årsverk, mens 38 % hadde en nedgang. Samlet var antall forsvarsrelaterte årsverk uendret fra 2013, mens det gjennomsnittlig var en oppgang de siste fem år på 5 %.

Forsvarsrelatert årsverk	Antall 2014	Endring prosent	
		2013	2009-2013
Samlet forsvarsrelaterte årsverk	4 770	0 %	5 %
Størrelse			
Store	2 832	0 %	12 %
Mellomstore	1 283	17 %	10 %
Små	461	-29 %	-25 %
Mikro	194	7 %	-16 %

Tabell 4.5 Utviklingen av forsvarsrelaterte årsverk, prosentvis endring.

Som det fremgår av Tabell 4.5 er det lite endringer blant mikrovirksomhetene og de store virksomhetene, og endringene som vises i de små og mellomstore virksomhetene skyldes primært strukturelle endringer (jf. Figur 1.1). Den gjennomsnittlige økningen på 12 % for de store virksomhetene de siste fem år beror i hovedsak på etableringen av AIM Norway SF 15. desember 2011 (Tvetbråten 2014).

Figur 4.4 Utvikling i forsvarsrelatert årsverk og omsetning pr. årsverk (KPI justert).

Antall forsvarsrelaterte årsverk hadde en topp i 2012 med ca. 5000 årsverk (jf. Figur 4.4). I 2013 var det redusert til 4755, mens det i 2014 var 4770 årsverk tilknyttet forsvarsrelatert virksomhet. Omsetning pr. årsverk (lønnsomhet pr. årsverk) nådde sin topp i 2010, og hadde en nedgang fra 2013 til 2014. Denne nedgangen skyldes nedgangen i omsetningen.

4.5 Innkjøpsutvikling

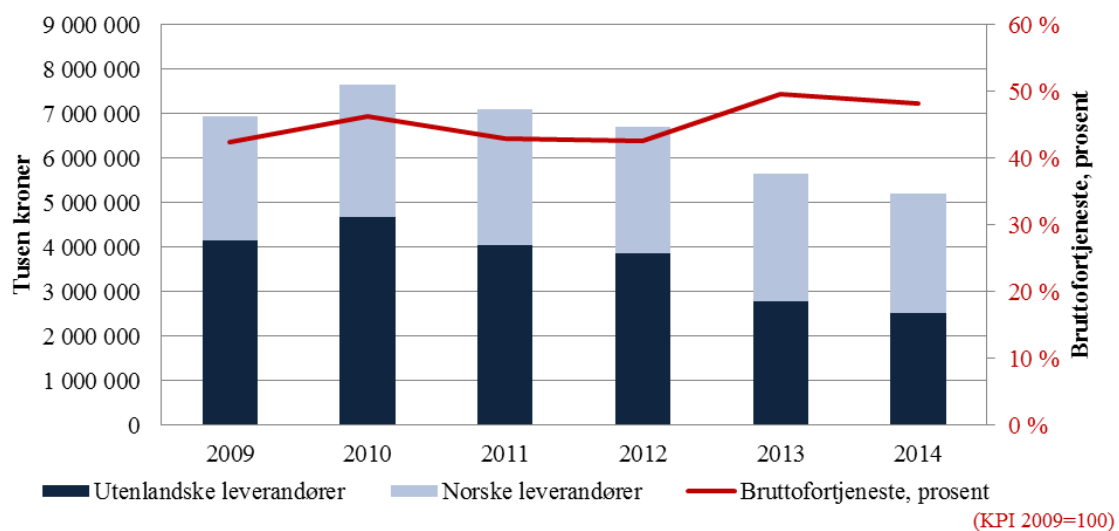
62 % av virksomhetene hadde en økning og 38 % en nedgang i forsvarsrelaterte innkjøpskostnader fra 2013 til 2014. Samlet var det derimot en nedgang på 8 %, og denne nedgangen var noe større for innkjøp fra utenlandske leverandører enn fra norske leverandører. De små virksomhetene reduserte sine innkjøpskostnader mest med hele 63 % fra 2013 til 2014, mens de samlede innkjøpskostnadene for de mellomstore virksomhetene økte (med 20 %).

Forsvarsrelatert innkjøpskostnader (Justert for inflasjon, KPI 2009=100)	1000 NOK	Endring prosent	
	2014	2013	2009-2013
Samlet innkjøpskostnader	5 209 456	-8 %	-24 %
<i>Innkjøp fra utenlandske leverandører</i>	2 512 614	-9 %	-36 %
<i>Innkjøp fra norske leverandører</i>	2 696 842	-6 %	-7 %
Størrelse			
<i>Store</i>	3 764 511	-6 %	-29 %
<i>Mellomstore</i>	1 027 485	20 %	12 %
<i>Små</i>	149 123	-63 %	-56 %
<i>Mikro</i>	268 337	-28 %	-2 %

Tabell 4.6 Utviklingen av forsvarsrelaterte innkjøpskostnader (KPI justert).

Selv om innkjøpskostnadene fra norske leverandører viser en liten nedgang fra 2013 til 2014, har de vært relativt stabile siden 2009. Innkjøpskostnadene fra utenlandske leverandører har derimot

hatt større svingninger i seksårsperioden, med en foreløpig bunn i 2014 på ca. 2,5 mrd. NOK (justert for inflasjon).

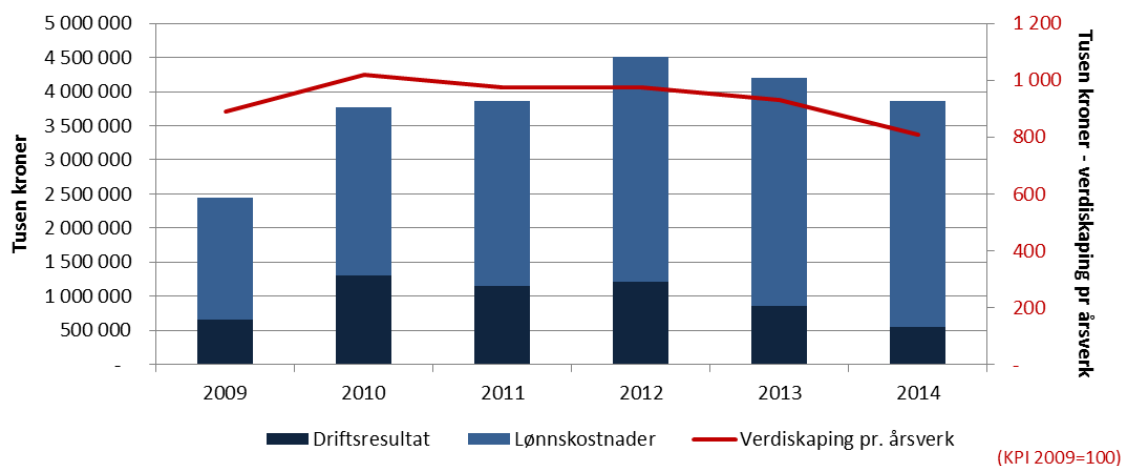

Figur 4.5 Utvikling i forsvarsrelaterte innkjøpskostnader og bruttofortjeneste (KPI justert).

Bruttofortjenesten har også variert, men har de siste to år ligget relativt høyt på hhv. 50 % og 48 % for 2013 og 2014.

5 Verdiskaping

Verdiskaping benytter vi i denne sammenheng som et uttrykk for driftsresultat pluss lønnskostnader.

Figur 5.1 Utviklingen av forsvarsrelatert verdiskaping (KPI justert).

Som det fremgår av Figur 5.1 er det en nedgang i samlet verdiskaping på 8 % fra 2013. Lønnskostnadene er uendret når kostnadene justeres for inflasjon, mens driftsresultat viser en nedgang på 38 % fra 2013. Denne markante nedgangen skyldes i hovedsak en virksomhet, men selv når man ser bort fra denne virksomheten er det en generell nedgang på 11 % fra 2013. Dette indikerer en svekkelse av driftsmarginene, og antyder økende konkurranse. Det følger også naturlig at verdiskapingen pr. årsverk har en nedgang så lenge det er en nedgang i driftsresultatet og antall forsvarsrelaterte årsverk samtidig er uendret.

6 Avslutning

Enkelte av de rapporterte svingningene fra 2013 til 2014 kan tilskrives strukturelle forskjeller. Dette gjelder f.eks. svingningene i antall årsverk og innkjøpskostnader for de små og mellomstore virksomhetene. Andre forhold har derimot andre forklaringer og i det etterfølgende vil vi spesielt knytte noen refleksjoner til følgende observasjoner:

1. Nedgangen i forsvarsrelatert omsetning
2. Nedgangen i eksport
3. Endring i finansieringsmønstre for forskning og utvikling
4. Endringer i innkjøpsmønstre, og
5. Økt konkurranse

1. **Nedgangen i forsvarsrelatert omsetning** er som indikert nyansert. Selv om de aggregerte tallene viser en nedgang, viser samtidig en mer detaljert gjennomgang at de fleste av virksomhetene i utvalget hadde omsetningsvekst (64 % av virksomhetene hadde vekst i omsetningen fra 2013 til 2014). Målt i kroner var det spesielt omsetningen fra salg til utenlandske kunder som hadde den største nedgangen. Dette skyldes primært de største forsvarsvirksomhetene. Settes nedgangen i sammenheng med eksporttallene gir det en indikasjon på at nedgangen i omsetning er noe større i utenlandske datterselskaper. Den samlede omsetningen til Forsvaret og andre norske kunder viser også en nedgang fra 2013 til 2014. Det meste av denne nedgangen kan knyttes til de minste virksomhetene.
2. Som rapportert var over 75 % av kroneverdien for eksport i 2014 knyttet til lisenspliktig eksport. De største virksomhetene sto for 90 % av denne eksporten. Det følger derfor at **nedgangen i eksport** kan knyttes til de største virksomhetene, selv om bildet også her er nyansert. Av 54 virksomheter som rapporterte at de hadde eksport, rapporterte 25 av dem en nedgang. Herunder var det en markant nedgang for de minste virksomhetene.
3. Også mht. FoU viser tallene for 2014 en markant nedgang for de minste virksomhetene (små og mikro-virksomheter). En annen observasjon er at vi for fjerde året på rad ser en økning i samfinansierte FoU prosjekter, mens egenfinansierte prosjekter i samme periode går ned (spesielt med en markant nedgang fra 2013 til 2014). Denne **endringen i finansieringsmønstre for forskning og utvikling** kan betegnes som signifikant til tross for få observasjonspunkter. En del av endringen kan forklares ved store felles satsninger som f.eks. utviklingen av Joint Strike Missile (Prop.98 S (2013-2014) 2014), men det forklarer likevel ikke alt. Konkret hva endringen i finansieringsmønstrene består i og hvorfor endringen oppstår krever derfor ytterligere undersøkelser.
4. Mindre markant, men likevel en observasjon som vil være interessant å følge de neste år, er **endringer i innkjøpsmønstre**. Innkjøpskostnadene viser en nedgang fra 2013, men det er samtidig en indikasjon på at nedgangen er mindre fra norske underleverandører enn utenlandske. Dette har selvfølgelig en sammenheng til den nevnte nedgangen i omsetningen

fra utenlandske kunder, men det kan på sikt også gi en indikasjon på om endrede valutakurser gjør norske underleverandører mer konkurransedyktige.

5. Selv om antall virksomheter på forsvarsmarkedet har holdt seg stabilt de siste år er det en del indikatorer på at virksomhetene erfarer **økt konkurranse**. Mest nærliggende er reduserte driftsresultater (og derved reduserte marginer) med i overkant av 38 %. Innkjøpskostnadene kan som omtalt også gi en indikasjon på at norske underleverandører er blitt mer konkurransedyktige. En annen mer markant indikator for økt konkurranse er den gjennomgående negative utviklingen i hovedtallene for de minste virksomhetene (se vedlegg C for en fremheving av hovedtallene for de minste virksomhetene). Selv om det er en økning av antall mellomstore virksomheter og en nedgang i antallet av små virksomhetene fra 2013 til 2014, er den negative utviklingen for de minste virksomhetene likevel så markant at den ikke bør avskrives som tilfeldig fluktuasjon eller strukturelle endringer. Utviklingen indikerer at de største virksomhetene er i ferd med å flytte markedsfokus, og at den gjennomgående nedgangen for de minste virksomhetene kan skyldes at de taper terreng i konkurransen. Selv om det er for tidlig å konkludere er det likevel en utvikling som bør følges tett.

Det er heller ingen indikasjoner på at konkurransen skulle bli noe mindre i 2015. Nedgangen i olje- og gassindustrien fortsetter, og har også spredt seg til deler av industrien med økende arbeidsløshet som et resultat. Oljeprisen er fortsatt lav og dollarkursen styrker seg mot den norske kronen. Styringsrenten er foreløpig i 2015 regulert ned to ganger med til sammen et halvt prosentpoeng (til 0,75 %) hvilket også gir en indikasjon på at Norges Bank ikke venter snarlige bedringer.

På den annen side synes ikke rammebetingelsene for forsvarsindustrien i form av investeringsbudsjettene for både Norge og Nato å endre seg nevneverdig (Nato Press Release 2015). Forsvarsindustrien er også optimistisk mht. utviklingen i forsvarsmarkedet. I vår undersøkelse svarer 58 % at de forventer økt omsetning, 43 % forventer økt eksport og en økning i antall årsverk. Bare 10 % av virksomhetene forventer en nedgang i omsetning, eksport og antall årsverk. De øvrige forholder seg nøytrale og forventer at de aktuelle hovedtall ligger på samme nivå som 2014.

Referanser

Berg, I. H. & Kvalvik, S. N. 2015, *Makroøkonomiske trender 2015 - utviklingen i norsk og internasjonal forsvarsøkonomi*, Forsvarets forskningsinstitutt, FFI-rapport 2015/00322.

Forsvaret 2015, *Forsvarets årsrapport 2014 - Verden i endring*, Forsvaret.

Meld.St.8 (2014-2015) 2014, *Meld. St. 8 (2014-2015) Melding til Stortinget - Eksport av forsvarsmateriell fra Norge i 2013, eksportkontroll og internasjonalt ikke-spredningssamarbeid*, Det Kongelige Utenriksdepartement.

Meld.St.8 (2015-2016) 2015, *Meld. St. 8 (2015-2016) Melding til Stortinget - Eksport av forsvarsmateriell fra Norge i 2014, eksportkontroll og internasjonalt ikke-spredningssamarbeid*, Det Kongelige Utenriksdepartement.

Nato Press Release 2014, *Financial and Economic Data relating to NATO Defence*, Nato.

Nato Press Release 2015, *Nato publishes defence expenditures data for 2014 and estimates for 2015*, Nato.

Nato Support Agency. NSPA at a glance. 2014. Nato support Agency. Pamphlet

Nato Support and Procurement Agency. Contracts and Sales summary - Contracts placed to industri in Norway in 2014, and Purchases made by Norway through NSPA in 2014. Nato Support and Procurement Agency. 2015. Unpublished Work

Norges Bank. Valutakurser, Euro. <http://www.norges-bank.no/statistikk/valutakurser/valuta/EUR/>. 2015. Norges Bank. Online Source

Prop.98 S (2013-2014) 2014, *Prop. 98 S (2013-2014) Endringer i statsbudsjettet 2014 under Forsvarsdepartementet (Gjennomføringen av Joint Stike Missile utvikling trinn 3)*, Forsvarsdepartementet.

St.meld.nr.38 (2006-2007) 2007, *St.meld.nr.38 (2006-2007) Forsvaret og industrien - strategiske partnere - Strategi for de næringspolitiske aspekter ved Forsvarets anskaffelser*, Forsvarsdepartementet.

Tvetbråten, K. 2011, *Rutiner for Næringsdatabasen og analyser av forsvarsindustrien ved FFI*, Forsvarets forskningsinstitutt, FFI-rapport 2011/02085.

Tvetbråten, K. 2013, *Forsvarsindustrien i Norge - statistikk 2012*, Forsvarets forskningsinstitutt, FFI-rapport 2013/02681.

Tvetbråten, K. 2014, *Forsvarsindustrien i Norge - statistikk 2013*, Forsvarets forskningsinstitutt, FFI-rapport 2014/02199.

Forkortelser og begrepsavklaring

Bruttofortjeneste	Viser forskjellen mellom salgspris (omsetning) og innkjøpskostnader
CPI	Consumer price index (konsumprisindeks)
EBITDA	Earnings before interest, taxes, depreciation and amortization (driftsresultat)
EUR	Euro (€)
FD	Forsvarsdepartementet
FoU	Forskning og utvikling
FSi	Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening
FTE	Full-time equivalent (årsverk)
Ibid	Ibidem (i betydningen: jamfør foregående referanse)
JSM	Joint Strike Missile
KPI	Konsumprisindeks (mål for prisutviklingen på varer og tjenester)
Mill.	Million
MNOK	Million norske kroner
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NOK	Norske kroner
Nominell	Gjeldende pengeverdi
NSPA	NATO Support and Procurement Agency
R&D	Research and development (forskning og utvikling)
SSB	Statistisk sentralbyrå
UD	Utenriksdepartementet
Underleveranser	Innkjøpskostnader (materiell/varer og tjenester)
USD	United States Dollar (\$)
Verdiskaping	Bruttoresultat pluss lønnskostnader
Mikro	Virksomheter med antall forsvarsrelaterte årsverk under 10
Små	Virksomheter med mellom 10 til 49 forsvarsrelaterte årsverk
Mellomstore	Virksomheter med mellom 50 til 249 forsvarsrelaterte årsverk
Store	Virksomheter med over 250 forsvarsrelaterte årsverk
De minste	Mikro- og små virksomheter
De største	Store og mellomstore virksomheter

Vedlegg A Metode

Metoden som er benyttet i denne undersøkelsen er overordnet en videreføring fra tidligere år (Tvetbråten 2011). Det er dog noen små endringer som spesielt vil omtales i det etterfølgende.

Respondenter

I FFIs undersøkelser har forutsetningen vært at forsvarsindustrien i Norge består av virksomheter i Norge som selger spesialtilpassede varer og tjenester på forsvarsmarkedet. For å avgrense utvalget av respondenter har vi spesielt benyttet (1) medlemslistene til FSi, (2) UD's oversikt over virksomheter som har fått innvilget eksportlisens samt (3) oversikt fra Forsvaret over store leverandører. Alle disse listene har deretter blitt gjennomgått for virksomheter som fremkommer på flere av listene. I tillegg er virksomheter som selger jakt- og sportsvåpen, virksomheter som leverer sivile varer og tjenester til Forsvaret, samt virksomheter som er under avvikling eller konkurs blitt utelukket fra undersøkelsen. Antallet av virksomheter som da har vært igjen har dannet grunnlaget for undersøkelsen, og har tidligere også blitt definert som forsvars- virksomheter.

Kilder	2011	2012	2013	2014
Medlemsskap i Fsi ¹	117	123	128	130
Eksportlisens fra UD ²	21	48	54	54
Andre kilder ³	80	92	124	43
Sum vurderte virksomheter	218	263	306	227
Fravalg ⁴	94	121	169	91
Utvalgte respondenter	124	142	137	136

¹ FSi opererer med 126 medlemmer. En av disse medlemmene er en sammenslutning av virksomheter, hvor 5 av dem har svart på undersøkelsen. Medlemstallet er derfor justert fra 126 til 130.

² UD har tidligere år utarbeider eksportlistene i mai/juni måned. I år er dette blitt endret til nov/des. Listene som legges til grunn er derfor eksportlistene fra 2013, jf pkt 9.15 i Meld.St.8 (2014-2015) Eksport av forsvarsmateriell fra Norge i 2013, eksportkontroll av internasjonalt ikke-spredningssamarbeid

³ Andre kilder inkluderer lister fra f.eks NSPA, Forsvarets regnskap og tidligere svarlister

⁴ F.eks de samme virksomheter som figurerer på flere lister

Tabell A.1 Kilder for valg av respondenter.

Definisjonen av forsvarsvirksomheter har vi i årets undersøkelse hatt behov for å korrigere og spesifisere. Vi har erfart at det er virksomheter som figurerer på listen over respondenter fra år til år som ikke har eller har hatt forsvarsrelatert omsetning. I år inngår derfor forsvarsrelatert omsetning som et kriterium for definisjonen.

Fordeling av svar og svarprosent	2011	2012	2013	2014
Utvalgte respondenter	124	142	137	136
Svar uten forsvarsrelatert omsetning	16	19	17	9
Har ikke funnet undersøkelsen relevant				8
Antall forsvarsvirksomheter	108	123	120	119
Svar med forsvarsrelatert omsetning	78	105	95	99
Antall virksomheter, estimert	30	18	25	20
Svarprosent	76 %	87 %	82 %	85 %

Tabell A.2 Antall forsvarsvirksomheter og svarprosent.

Vi har som tidligere år forutsatt av virksomhetene som ikke har besvart undersøkelsen og som er gjenstand for estimering, har forsvarsrelatert omsetning og er derved å betrakte som forsvars-

virksomheter. Forutsetningen bygger på at virksomhetene som estimeres kan vise til forsvarsrelatert omsetning tidligere år.

Innsamling av data

Datagrunnlaget for statistikken er hovedsakelig hentet fra fire forskjellige kilder, virksomhetenes egenrapporterte tall, virksomhetenes årsregnskap, Forsvarets regnskap og tall fra NSPA. De rapporterte tallene fra virksomhetene utgjør det viktigste informasjonsgrunnlaget. Vedlegg B viser spørreskjemaet (med veiledning) og hvilke opplysninger vi har bedt om fra virksomhetene. Det foreligger noen små endringer i dette skjemaet i forhold til 2013. Disse er markert med blå skrift.

Virksomhetens årsregnskap henter vi fra Proff Forvalt(.no) som igjen sammenfatter tallene fra regnskapsregisteret i Brønnøysundregistrene. Disse tallene utgjør for det første en kilde for kontroll av virksomhetenes egenrapporterte tall. I tillegg legger tallene grunnlag som en form for "trendsetter" for våre estimater av de virksomheter som ikke svarer på våre undersøkelser. Regnskapstallene benyttes også til estimater av forsvarsrelaterte aktiviteters andel av (1) varekostnader, (2) lønnskostnader og (3) driftsresultater.

Forsvarets regnskap gir informasjon om utbetalinger til forskjellige leverandører, og brukes blant annet for å estimere omsetning til Forsvaret for virksomheter som ikke har rapportert tall til FFI. I tillegg fungerer også tallene som en kontroll for de tallene som virksomhetene selv har rapportert. Tallene fra NSPA er i denne rapporten utelukkende blitt benyttet som en indikator for industriens rammebetingelser. Informasjonen danner også grunnlag for utvelgelse av respondenter gjennom bl.a. informasjon om kontrakter til norske virksomheter.

Spørreskjemaet og derigjennom tallene som virksomhetene rapporterer til FFI er den viktigste kilden for vår rapportering. Vi bruker derfor ikke ubetydelige ressurser for å få inn så mange svar som mulig. I år sendte vi undersøkelsen ut medio april, hvorpå virksomhetene fikk påminnelse en uke senere på FSis INFO-ERFA arrangement. Det ble i tillegg sendt ut en påminnelse uken før fristen gikk ut. I uken etter at fristen var gått ut ble det sendt ut første purring. I begynnelsen av juni ble det foretatt en ringerunde til de som fremdeles ikke hadde svart, mens tredje purring ble sendt ut ultimo juni. Andre uken i august ble siste purringen sendt ut.

Første svaret fikk vi inn 20 min etter utsendelse. Ved fristens utløp hadde vi en svarprosent på 31 %. Første purring økte svarprosenten til 62 %. Etter andre purring (telefonrunden) økte svarprosenten til 72 %, mens purring før sommerferien økte svarprosenten til 80 %. De siste 5 % kom i august.

Validitet og reliabilitet

Ved frafall av svar har vi hentet tall for total omsetning og årsverk fra virksomhetenes årsregnskap. Forsvarsrelatert virksomhet har vi beregnet på to forskjellige måter, alt etter hvilke data vi har hatt tilgjengelig og størrelsen på virksomheten. For virksomheter som har besvart undersøkelsen i enten 2012 og/eller 2013 har vi benyttet de samme forholdstallene for å estimere hovedtall for 2014. Virksomheter som ikke har rapportert tidligere har vi behandlet forskjellig avhengig av størrelse, og de med flere enn hundre ansatte har vi utelatt fra statistikken. Dette kan gi en underrapportering på enkelte variabler, men vi har vurdert det som beste løsning fremfor risikoen for å påvirke de samlede tall for mye. For virksomheter med færre enn hundre årsverk har vi benyttet Forsvarets regnskap for å anslå omsetning til Forsvaret, og for de andre variablene har vi brukt estimater med grunnlag i regnskapene for å beregne verdier. Virksomhetenes hjemmesider er også benyttet som en kilde til informasjon.

Betydningen av estimerte verdier på aggregert nivå varierer. De gir høyest utslag på omsetning til Forsvaret (6 % av samlet omsetning til Forsvaret), og skyldes frafall av noen virksomheter som ifølge Forsvarets regnskap har hatt betydelige leveranser i 2014. Da vi anser Forsvarets regnskap for pålitelig mener vi likevel at usikkerheten i disse estimatene er relativt lave. Øvrige estimater for omsetning (andre norske kunder og til utlandet) utgjør ca. 3 %. Estimert forsvarsrelatert tall utgjør:

- Under 1 % av totalen for eksport
- 2 % av totalen for FoU
- 4 % av totalen for antall årsverk og
- 3 % av totalen for innkjøpskostnader

Høy svarprosent gir stor reliabilitet for de store og de mellomstore virksomhetene. Usikkerheten er noe større for de minste virksomhetene. For mikrovirksomhetene er 16 % estimert, mens den største usikkerheten er knyttet til de små virksomhetene hvor 32 % av tallene er estimert.

Som tidligere år er det også noe usikkerhet knyttet til de enkelte svar. F.eks. er det 21 egenrapporterte svar på omsetning fra Forsvaret som avviker fra Forsvarets regnskaper. Vi har valgt ikke å korrigere på disse avvikene, da en korrigerende utelukkende ville ha innvirket 0,05 % på de samlede tall. I forhold til de øvrige tall har vi for statistikken i 2014 kun kontaktet fem virksomheter for å verifisere enkelte tall, hvorav vi i etterkant har korrigert to av dem. Vi tolker dette som at spørreskjemaet begynner å bli innarbeidet og at vi har funnet en form som reduserer noe av denne usikkerheten.

Vi har i undersøkelsen lagt oss tett opp til UD's definisjoner innen eksportsegmentet (Meld.St.8 (2015-2016) 2015). Dette er gjort for å få en pålitelig kilde for kontroll av eksporttallene. Utvalget av virksomheter er færre enn det UD har, så i utgangspunktet bør våre tall ligge noe under UD's. Det er også flere usikkerhetsmomenter omkring våre tall (bl.a usikkerhet knyttet til periodisering og internkommunikasjon i virksomhetene), men differansen bør likevel ikke være substansiell.

Vedlegg B Spørreskjema med veiledning

Forsvarsindustrien i Norge - Statistikk

2014

Denne undersøkelsen gjennomføres årlig av Forsvarets Forskningsinstitutt (FFI). Arbeidet er hovedsakelig finansiert av Forsvarsdepartementet (FD), men også Forsvars- og sikkerhetsindustriens forening (FSI) har støttet og delvis finansiert arbeidet med innhenting og bearbeiding av data. Resultatene benyttes av både FD og FSI bl.a. til å synliggjøre forsvarsindustriens næringsstrategiske betydning, bl.a i politiske drøftelser om rammevilkår.

Skjemaet inneholder en del faste spørsmål som går igjen fra år til år. I tillegg kan det settes fokus på ulike områder som suppleres med mer detaljerte spørsmål. Spørsmål som avviker fra skjemaet Dere svarte på i fjor er fremhevet med **BLÅ** tekstfarge. For å få mest mulig sammenliknbar informasjon ber vi om at alle spørsmål blir besvart (null [0] er for oss også et interessant svar).

I. Generelt

Virksomhetens navn	<input type="text"/>
Kontaktperson	<input type="text"/>
Telefonnummer	<input type="text"/>
E-post	<input type="text"/>

II. Omsetning [2014] (Oppgi i hele 1 000 NOK)

Omsetning totalt	<input type="text"/>	000
Forsvarsrelatert omsetning til Forsvaret	<input type="text"/>	000
Forsvarsrelatert omsetning til andre kunder i Norge	<input type="text"/>	000
Forsvarsrelatert omsetning til utlandet	<input type="text"/>	000
Øvrig omsetning til norske kunder	<input type="text"/>	000
Øvrig omsetning til utenlandske kunder	<input type="text"/>	000

III. Eksport [2014], fra Norge (Oppgi i hele 1 000 NOK)

Total eksport (netto)	<input type="text"/>	000
Lisenspliktig eksport, A- og B-materiell vareliste I	<input type="text"/>	000
Lisenspliktig eksport iht vareliste I, tjenester	<input type="text"/>	000
Lisenspliktig eksport iht vareliste II, flerbruksvarer (dual-use)	<input type="text"/>	000
Herav, flerbruksvarer (iht vareliste II) til militær sluttbruker	<input type="text"/>	000
Øvrig (sivil) ikke-lisenspliktig eksport	<input type="text"/>	000
Herav, ikke-lisenspliktig eksport til militær sluttbruker	<input type="text"/>	000

IV. Forpliktelser [2014] (Oppgi samlet verdi i hele 1 000 NOK, pr 31.12)

Gjenkjøpsforpliktelser	<input type="text"/>	000
------------------------	----------------------	-----

V. Forskning og utvikling (FoU) [2014] (Oppgi i hele 1 000 NOK)

Forsvarsrelatert FoU finansiert av virksomheten	<input type="text"/>	000
Forsvarsrelatert FoU (med)finansiert av andre	<input type="text"/>	000
Annen forsvarsrelatert FoU (finansiert av virksomheten)	<input type="text"/>	000

VI. Årsverk [2014] (Oppgi pr 31.12)

Antall årsverk, totalt	<input type="text"/>
Antall forsvarsrelaterte årsverk i Norge	<input type="text"/>
Antall forsvarsrelaterte årsverk i utlandet	<input type="text"/>

VII. Underleveranser [2014] (Oppgi samlet kontrakts verdi i hele 1 000 NOK eks mva)

Innkjøp fra:		
Utenlandske leverandører	<input type="text"/>	000
Norske leverandører	<input type="text"/>	000
Oppgi antall norske underleverandører	<input type="text"/>	

VIII. Virksomhet i utlandet [2014] (Oppgi som skjønsmessig i hele 1 000 eller %)

Forsvarsrelatert omsetning i utlandet	<input type="text"/>	000
---------------------------------------	----------------------	-----

IX. Hvilke forventninger har Dere til 2015 mht:

	Opp	Som 2014	Ned
Samlet forsvarsrelaterte omsetning	☐	☐	☐
Samlet forsvarsrelatert eksport	☐	☐	☐
Samlet forsvarsrelatert FoU	☐	☐	☐
Forsvarsrelaterte årsverk, totalt	☐	☐	☐

X. Kommentarer

(Benytt gjerne kommentarfeltet til f.eks. å presisere ovenstående tall om det er noe som kan fremstå som uklart, ELLER gi oss dine tilbakemeldinger på f.eks. feil, mulige forbedringer, forenklinger presiseringer eller emner du/dere mener kunne være interessant å undersøke nærmere)

Kommentarer

En mer utdypende veileder følger i sideliggende fane:

[\[Veiledning til spørreskjema\]](#)

Med forsvarsrelatert menes enhver handel med varer og tjenester som har eller kan ha et militært formål og hvor sluttbrukeren er en forsvarsmakt

Sum driftsinntekter. Totaltall for AS i Norge

Inkluderer både varer og tjenester

Salg til f.eks. andre norske forsvarsvirksomheter

Inkluderer både varer og tjenester (pengeflyt)

Inkluderer både varer og tjenester

Inkluderer både varer og tjenester

Sum
= omsetning
totalt

Alle varer som føres ut av Norge

A- og B materiell iht UDs vareliste I. Gjelder kun salg

Andre tjenester som krever eksportlisens. Gjelder kun salg

Gjelder salg omfattet av UDs vareliste II, flerbruksvarer

Andel av flerbruksvarer (i rad over) til militær sluttbruker

Øvrig sivil (også sikkerhetsrelatert) eksport (varer og tjenester)

Andel ikke-lisenspliktig eksport (i rad over) til militær sluttbruker

Forpliktelser om industrielt samarbeid med utenlandske foretak

FoU=Systematisk kunnskapsoppbygging med nyhetsverdi, som

samtidig er beheftet med usikkerhet til resultatet

Resultatført og aktivert i (balanse)regnskapet

Som f.eks. kunder, IFU/OFU-midler og SkatteFUNN

Som ikke fremkommer direkte av regnskapet. Skjønsmessig

Sivilt og forsvarsrettet

Samlet heltidsekvivalent. Antall forsvarsrelaterte årsverk - i

både inn- og utland. Ta også med årsverket i støttefunksjoner,

bruk gjerne her ca. tall (f.eks. relativ andel fra

sivil/forsvarsrelatert omsetning)

Forsvarsrelaterte underleverandører

Samlet kontraktsverdi eks mva

Samlet kontraktsverdi eks mva

Alle typer virksomheter både sivil og forsvarsrelatert

Utenlandske datterselskaper og fabrikker. Varer og tjenester

(Gjelder IKKE eksport)

(jf pkt. II, spørsmål to [2], tre [3] og fire [4])

(jf pkt. III., spørsmål to [2], tre [3], fire [4] og fem [5])

Samlet FoU (jf. pkt. V.)

I både inn- og utland (jf pkt VI. Spørsmål to [2] og tre [3])

Veiledning for innrapportering til statistikk over norsk forsvarsindustri

Dette er en veiledning for hvilke tall som skal rapporteres inn til FFIs årlige statistikk over forsvarsindustrien i Norge. Veiledningen er laget for å redusere uklarheter og svare på ofte stilte spørsmål. For at statistikken og analysene fortsatt skal holde en høy kvalitet, ber vi om at dere legger inn en merknad i kommentarfeltet om hvilke metoder som er benyttet eller spesielle forhold som gjelder din bedrift.

Vi ønsker stadig å forbedre oss, og ikke nøl med å ta kontakt dersom noe er uklart.

I. Generelt

Med **Virksomhetens navn** refererer vi til den funksjonelt avgrensede, juridiske og økonomiske enheten som er beskjeftiget med produksjon, handel, tjenesteytende oppgaver eller andre aktiviteter som faller innenfor en bestemt næringsgruppe.

For å sikre at skjemaene i fremtiden kommer frem til de riktige personer (dvs. de som innehar den nødvendige informasjonen til å fylle ut skjemaet), og for å lette kontakten i ettertid mht eventuelle avklaringer ber vi om at feltene **kontaktperson**, **telefonnummer** og **e-post** blir utfylt. Spesielt viktig er dette dersom adressaten til dette skjema ikke er den samme som den som fyller det ut.

II. Omsetning

Omsetning totalt viser til virksomhetens samlede driftsinntekter (dvs. salgs- og andre driftsinntekter). Omsetning totalt inkluderer således både sivil og forsvarsrelatert virksomhet, for kalenderåret. For de fleste virksomheter er dette de samme tallene som rapporteres inn til Regnskapsregisteret i Brønnøysund. Virksomheter med avvikende regnskapsår vil vi oppfordre til å rapportere tall for kalenderåret, sammen med en merknad i kommentarfeltet. Vi ber også om at den totale omsetningen inkluderer omsetningen for direkte datterselskaper i utlandet. Dvs datterselskaper der virksomheten har en majoritetsandel.

De neste tre feltene ber vi om at den **forsvarsrelaterte omsetningen** utfylles. Med forsvarsrelatert omsetning refererer vi til inntekter knyttet til salg av militært utstyr med tilhørende teknologier og øvrige varer som er spesialtilpasset forsvarsformål. Forsvarsrelaterte tjenester, for eksempel vedlikehold av militært utstyr og konsulenttjenester på oppdrag fra Forsvaret, inngår også i definisjonen.

Vi følger således UD's varelistes for å skille mellom forsvarsrelatert og sivil omsetning. Det betyr at disse postene også inkluderer sikkerhetsrelaterte produkter og tjenester som er underlagt lisensplikt av norske myndigheter (og hvor sluttbrukeren er en forsvarsmakt).

Vi ber i denne sammenheng om at den forsvarsrelaterte omsetningen spesifiseres i forhold til omsetning:

- direkte **til Forsvaret**
- indirekte gjennom leveranser **til andre kunder i Norge**
- eller **omsetning til utlandet**

Differansen mellom **Omsetning totalt** og **Forsvarsrelatert omsetning** gir **Øvrige omsetning**. Dette kan også være varer og tjenester som leveres til Forsvaret, men som faller utenfor ovenstående beskrivelse, som for eksempel friluftsutstyr og kontorrekvisita. Vi ber om at feltene spesifiseres i forhold til hhv omsetning til **norske-** og **utenlandske kunder**.

III. Eksport

Eksporttallene viser til varer og tjenester som krysser norske grenser, og kan derfor være ulik omsetningstallene. **Total eksport** omfatter bedriftens samlede utførsel av varer og tjenester. For **forsvarsrelatert eksport** er det videre skilt mellom **lisenspliktig eksport** og **ikke-lisenspliktig forsvarsrelatert eksport**. **Lisenspliktig eksport** er tall som rapporteres til UD's eksportstatistikk, fordelt mellom **A og B materiell** og **tjenester** (begge inkludert i UD's vareliste I), samt **flerbruksvarer** (vareliste II). Med flerbruksvarer (dual-use) menes materiell, inkludert software og teknologi, som normalt benyttes til sivile formål men som også kan benyttes militært. Dette inkluderer varer av ikke-eksplosiv art og alle varer som kan nyttiggjøres i utviklingen av kjemiske, biologiske og nukleære våpen og/eller gjenstander. **Øvrig eksport** er samleposten som ikke dekkes av de ovenstående kategorier (og som er differansen mellom total eksport tallet og summen av de øvrige spørsmål). I forhold til det siste punktet bes det spesifisert andelen av salget som går til militære sluttbrukere. Dette kan f.eks. være varer som er spesialtilpasset militære behov, men som ikke antas å ha en strategisk betydning, for eksempel telt og andre "grønn malte" produkter.

IV. Forpliktelser

Gjenkjøpsforpliktelser gjelder forpliktelser om industrielt samarbeid med utenlandske foretak, hvor vi ber om tall for gjestående forpliktelser ved utgangen av kalenderåret.

V. Forskning og utvikling (FoU)

Mht **Forsvarsrelatert FoU finansiert av hhv bedriften og andre (med)finansører** er vi ute etter de verdier som er **resultatført og aktivert som FoU-kostnader** knyttet til bedriftens forsvarsrelaterte virksomhet. I spørsmålet om **Annen forsvarsrelatert FoU** åpner vi for flere metoder for å beregne forsvarsrelatert FoU dersom dette ikke direkte er synliggjort i regnskapet. En metode er å bruke stillingsbeskrivelser og timerapporter. En annen metode er å benytte forholdstall fra sivil/forsvarsrelatert omsetning.

VI. Årsverk

Årsverkstallene oppgis i heltidsekvivalenter, og kan derfor avvike noe fra antall ansatte. Forsvarsrelaterte **årsverk** omfatter årsverk i alle posisjoner knyttet til forsvarsrelatert virksomhet (utvikling, produksjon, salg, vedlikehold etc.). Støtteaktiviteter (it, lønn, ledelse med mer) fordeles proporsjonalt som andelen mellom sivile og forsvarsrelaterte årsverk. Dersom fordelingen mellom forsvarsrelaterte og øvrige årsverk er uklar, er det mulig å bruke forholdstall fra sivil/forsvarsrelatert omsetning. Vi ber om at det differensieres mellom forsvarsrelaterte årsverk i Norge og utlandet.

VII. Underleveranser

Med **leveranser** refererer vi til bedriftens samlede innkjøp, det vil si innkjøp knyttet til både forsvarsrelatert og øvrig virksomhet. Det bes om at tallene spesifiseres i forhold til hhv utenlandske og norske leverandører. Tallene som oppgis er samlet verdi eksklusiv mva.

Antall norske leverandører er totalt antall norske leverandører.

VIII. Virksomhet i utlandet

I de tilfeller virksomheten har forsvarsrelatert omsetning i utlandet f.eks. gjennom datterselskap eller fabrikker ber vi om at omsetningen opplyses. Dersom det er snakk om majoritets eid datterselskap vil dette også være inkludert i *Omsetning totalt* under pkt II.

IX. Hvilke forventninger har Dere til 2015 mht:

Som et nytt punkt i år ønsker vi en skjønnsmessig forventningsavklaring i forhold til: **forsvarsrelatert omsetning, eksport, FoU og årsverk**. Det bes om at det avkrysses for om neste års tall forventes å gå opp, ned eller ligge på ca. samme nivå som i 2014.

X. Kommentarer

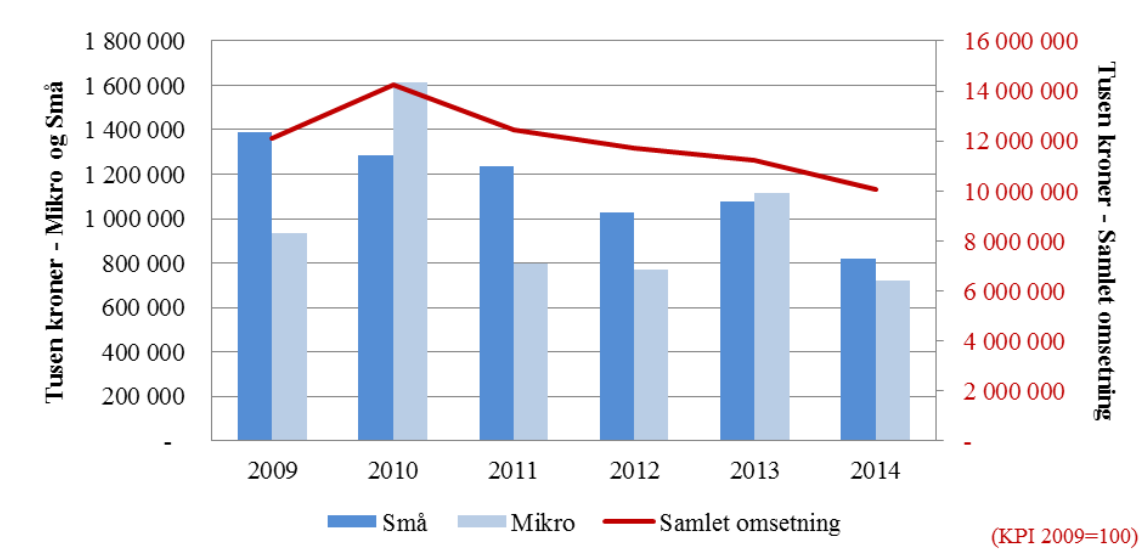
Vi er opptatt av å bli bedre og gjøre spørreskjemaet enklere så vi ber vi om at dere benytter kommentarfeltet til å gi oss dine tilbakemeldinger på f.eks. feil, mulige forbedringer, forenklinger presiseringer eller emner du/dere mener kunne være interessant å undersøke nærmere.

Vedlegg C Mikro- og små virksomheter

Mikrovirksomhetene og de små virksomhetene omtales og fremkommer av tabellene i de foregående kapitler, men har illustrasjonsmessig en tendens til å “drukne” i de store tallene. Det etterfølgende er derfor ment å gi en bedre illustrasjon og representasjon av de minste virksomhetene, som i antall utgjør de fleste av virksomhetene i undersøkelsen. Da tallene allerede er beskrevet vil det utelukkende være en kortfattet kommentar til de enkelte figurer.

Omsetning

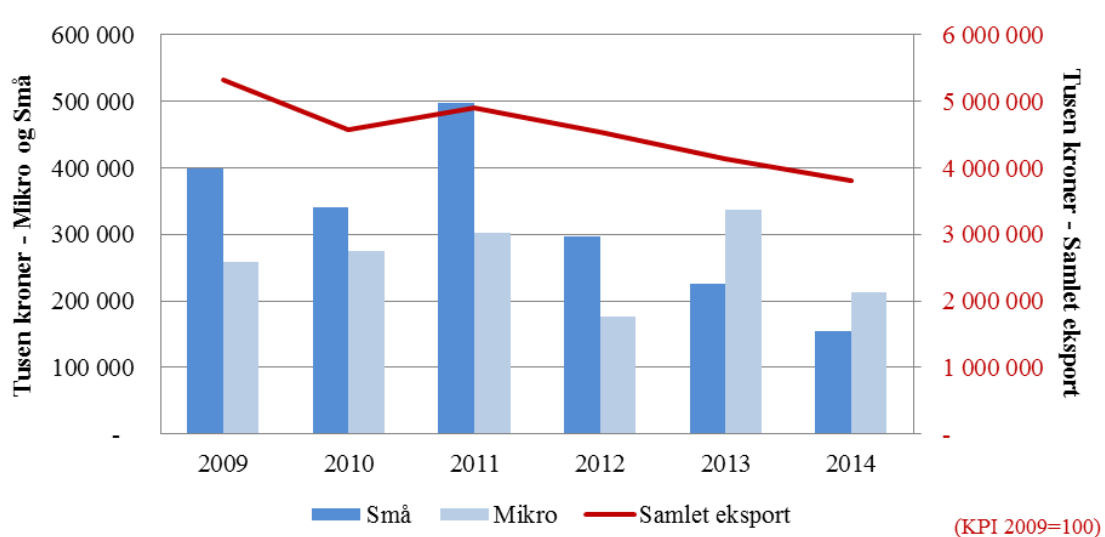
De minste virksomhetene har prosentvis en større nedgang i forsvarsrelatert omsetning fra 2013, enn totalen. For mikrovirksomhetene var nedgangen på 36 %, mens de små virksomhetene hadde 66 % nedgang.

Figur C.1 Mikro- og små virksomheter, forsvarsrelatert omsetning (KPI justert).

Eksport

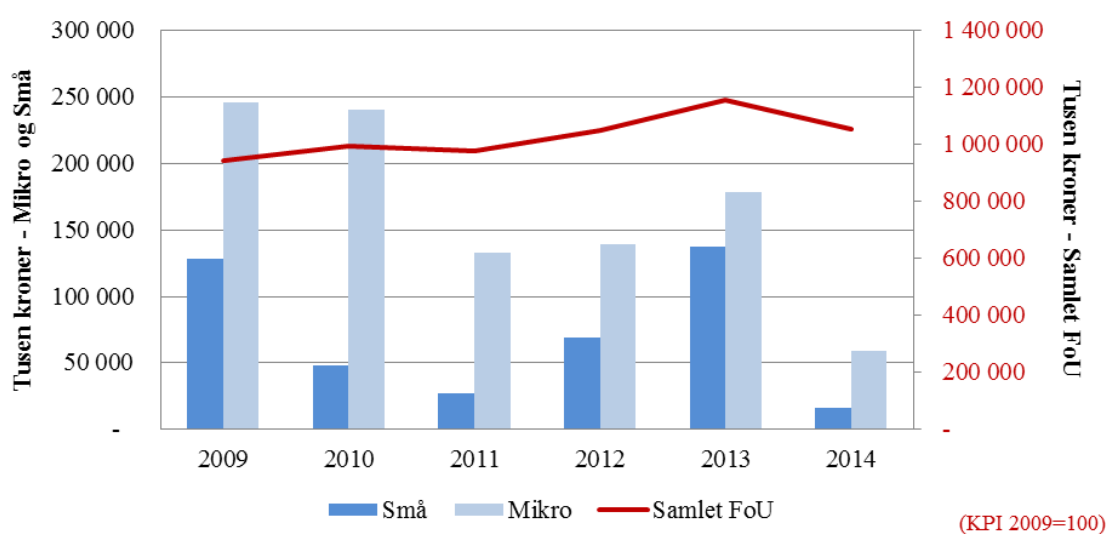
I de samlede tall var det en nedgang i eksporten fra 2013 til 2014 på 8 %. For de minste virksomhetene er historien derimot annerledes. De hadde 31 % og 37 % nedgang, for hhv. mikro- og små virksomheter fra 2013 til 2014.

Figur C.2 Mikro- og små virksomheter, forsvarsrelatert eksport (KPI justert).

FoU

FoU viser en enda mer dramatisk nedgang i tallene for de minste virksomhetene. Mikro-virksomhetene har en nedgang på 67 %, mens de små virksomhetene en nedgang på 89 %

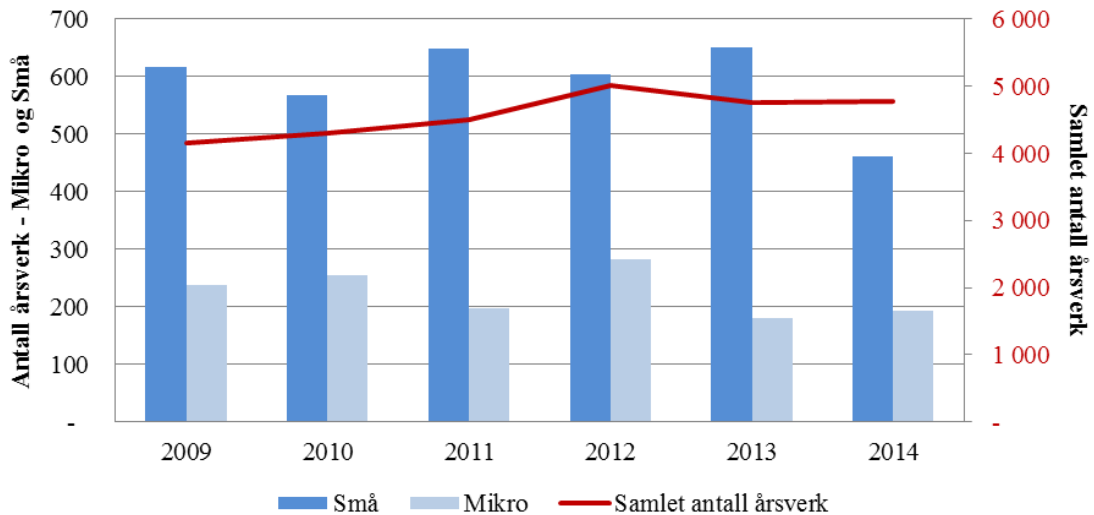

Figur C.3 Mikro- og små virksomheter, forsvarsrelatert FoU (KPI justert).

Årsverk

Bildet for antall årsverk er ikke like dramatisk som FoU. Antall årsverk i mikro-virksomhetene var stort sett den samme som i 2013, mens de små virksomhetene har en nedgang på 29 %.

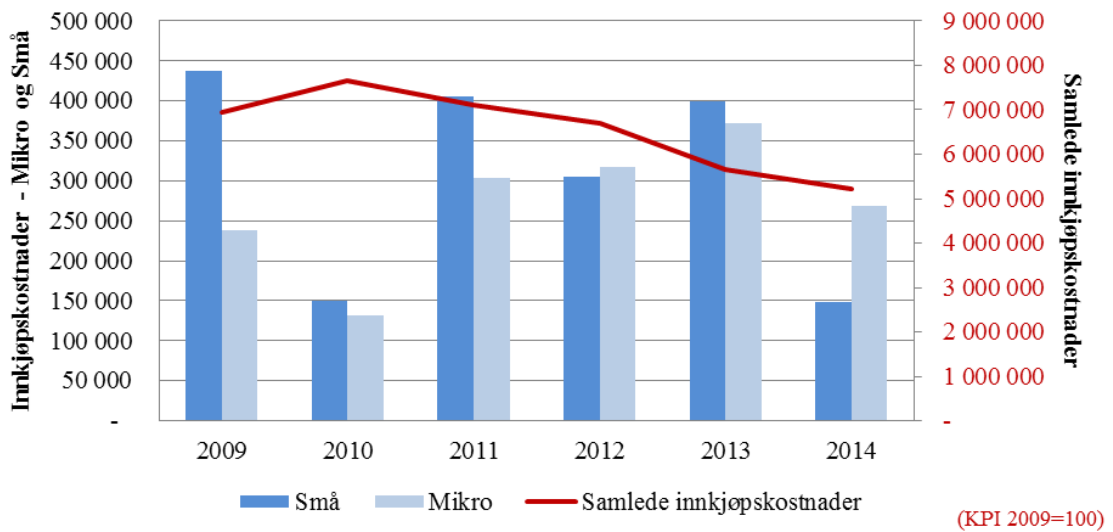
Sistnevnte kan i hovedsak forklares med strukturelle endringer i utvalget.

Figur C.4 Mikro- og små virksomheter, forsvarsrelatert årsverk (KPI justert).

Innkjøpskostnader

Tallene for innkjøpskostnader gir på ny en indikasjon på en markant nedgang. Nedgangen fra 2013 til 2014 er på 28 % og 63 % for hhv. mikro- og de små virksomhetene.

Figur C.5 Mikro- og små virksomheter, forsvarsrelaterte innkjøp (KPI justert).